230.

САМОСВІТА

НАРОДНІЙ УНІВЕРСИТЕТ

97

A. Pshynychny

НАД БЕРЕГОМ ПРОПАСТИ

Коротка історія українського політичного руху в новітніх часах

I. ЧАСТИНА: ДО 1848 РОКУ

НАПИСАВ

Др. Матвій Стахів

З образками

Ціна 35 гр.

ЛЬВІВ — ГРУДЕНЬ 1937

ЛЬВІВ

П О

ВСІ ДО „САМООСВІТИ“

З тим числом кінчиться рік передплати. Слідуюче число появиться аж дня 20 січня, а це тому, **щоби всі передплатники мали час переслати** передплату в сумі ..... 3 зол. за цілий рік. .....

Просимо спішитися, бо то лежить в інтересі самого передплатника, щоби діставав книжки безперервно. Коли залягає з передплатою — мусітиме доплатити за окрему висилку поштову оплату 5 грошів від кождої книжки.

НЕЗВИЧАЙНА ПРЕМІЯ для ВШ. Передплатників у слідуючім році.

У місяці березні появиться сотний випуск бібльотеки „Самоосвіти“. Те сотне число, як ювілейне, — вийде окремою великою книжкою, яку дістане кожний ВШ. Передплатник у передплаті. Це буде ВЕЛИКИЙ СЛОВАР ЧУЖИХ СЛІВ, без якого то словаря не може обійтися ніяка свідома і культурна людина. Тому приєднуйте нових Передплатників, своїх односельчан, однодумців. Притягайте їх до свойого гурту.

ЩЕ РАЗ ЗАПАМЯТАЙТЕ! — Кождий передплатник дістане цінну премію —

„Великий словар чужих слів“

Хто не пришле передплати, слідуючого числа не дістане!

„САМООСВІТА“
ОСНОВАНА ПРИ СПІВУЧАСТИ
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ суспільно-політичних наук Ч. 97

НАД БЕРЕГОМ ПРОПАСТИ

Коротка історія українського політичного руху в новітніх часах.

І. ЧАСТИНА: ДО 1848 РОКУ

НАПИСАВ
Др. Матвій Стахів

(З образками)

Ціна 35 гр.

ЛЬВІВ, ГРУДЕНЬ — 1937.

Накладом „Самоосвіти“ кооп. з обм. відп. у Львові

Зміст:

стр.

I. Вступ.

1. Чому треба цеї книжки? . . 3

Важність освіти. Вага суспільних наук. Добрий досвід батьків і їх помилки.

2. Як наш нарід опинився над берегом пропасти? 5

Відповідальність правлячих верств. Не дали справедливого ладу. Відопхнули селянство. Не зорґанізували оборони. Кликали чужу інтервенцію. Лишили Україну на поталу Татарам. Під Польщею і Литвою. Історична відповідальність шляхти. Міщанські братства. Козацтво. Основи першого відродження. Релігійний і національний роздор. Інтервенція польського уряду. Православна реакція. Польонофільство і москвофільство. Наслідки роздору. Причини переяславської умови. Станове самолюбство старшин і темнота черні. Кінець української держави і неволя села. Причини московщення. Польщення шляхти і духовенства.

II. Друге пробудження українського народу у Великій Україні.

До Кирило-Методіївського Братства . . 24

Історія Русов. Масони. Іван Котляревський. Зєдинені Славяни. Романтизм, Народня словесність. Ненародні націоналісти. Реакціонери й монархісти. Тарас Шевченко. Політичні погляди Шевченка. Славянофільство. Костомарів і Куліш. Московське славянофільство. Українське славянофільство. Програма Кирило-Методіївців. Книга Битія. Хиби Кирило-Методіївців. Розгром Кирило-Методіївців.

III. Пробудження українського народу під Австрією

1. Від розділу Польщі до „Руської Трійці" 45

Відносини в Польщі. Відносини в Австрії. Завдання духовенства. Духовенство польщиться. Язичіє.

2. Революційний чин „Руської Трійці" . 56

Причини відродження. Шашкевич, Головацький, Вагилевич. Переслідування „Руської Трійці". Занепад нації.

Література 62

Контрольні питання 63

З друкарні Едварда Шпильки в Яворові.

324.2477
St 15h

I. Вступ.

1. ЧОМУ ТРЕБА ЦЕЇ КНИЖКИ?

Важність освіти

Неосвічений нарід не тільки не може *здобути* належних прав, але навіть не може *користати* з тих своїх прав, які він уже має признані на папері. Це правда, яку дуже добре розуміє кожда освідомлена людина. Отож нема ніякої дивниці, що наш український нарід не здобув собі ще права, рівного з іншими культурними народами: бо у великій більшості він ще є несвідомий і неосвічений. У великий революційний час, коли нашому народові лекше було здобути собі повне національне право, не вспів він стати твердо на свої власні ноги та завести на своїй землі такий лад, який йому потрібно: бо в той час більше ніж дві третини нашого народу були *просто неграмотні* і не знали, що довкруги в світі діялося. Це використала Москва та силою завалила слабу ще українську державу.

Важність суспільних наук

Для народнього змагання за свої права потрібна як *найширша освіта,* національне *виховання* і *орґанізація.* Не вистарчить тільки того, що люди будуть уміти читати, писати й рахувати. Треба ще знати *суспільні науки:* історію свого народу та цілого культурного людства; науку про суспільне господарство; науку про суспільство і ін. На жаль, до Великої Української Революції таких *популярних,* цебто приступних для народу книжок, не було. Раз, що величезна більшість народу була взагалі неписьменна і не було дуже для кого видавати такі книжки, а по друге, не було таких відповідних ви-

давництв, котрі давалиб народові поза урядовою школою добру *загальну освіту*. Школи були чужі й уладжені для чужих інтересів. Про українські справи там учили або зовсім нічого (під Росією) або дуже мало (під Австрією). До того наука в школах дорога і з неї можуть користати діти тільки заможніших батьків. Потребу такої *загальної* освіти для народу (популярної енцикльопедії) проповідував ще Михайло Драгоманів, але на жаль цеї ідеї не переведено в життя аж до світової війни. Ті установи, що мали на це фонди, не мали зрозуміння для цеї важної справи. А ті, що розуміли вагу цеї справи, не мали на жаль потрібних фондів. Щойно після війни та революції змогла взятися за це важне діло *„Самоосвіта"*. Вона перша почала ширити освіту в нашім народі по пляну *народнього університету* і дотепер видала 97 наукових книжок, котрі можуть служити як приступні підручники для самоосвітної праці, або як готові реферати для гуртків і читалень. Перша „Самоосвіта" видала популярну *світову історію* в українській мові (10 книжок). Вона перша й до нині одинока видала *історію української революції* (5 книжок), *історію українського селянства* (4 книжки) та науку *суспільної економії* (6 книжок).

Добрий досвід батьків і їх помилки

Важною ділянкою потрібної для народу науки є *історія політичних і соціяльних рухів*. Звичайно політичну історію подають у нас лише з давних часів до упадку української козацької державности. Популярної історії новітніх політичних рухів в Україні взагалі дотепер не видано. Коли щось пишуть про новітню історію українського народу (від кінця 18 століття аж до Великої Української Революції), то звичайно спиняються майже виключно на самім письменстві (літературі), а про розвиток політичного руху згадують тільки побіжно. Тимчасом історія політичного руху має незвичайно велике значіння для народу. Без цеї історії нове покоління не може

гаразд зрозуміти сучасного політичного руху та не може користати з найважнішої річи: з *досвіду* попередних поколінь. Поступ нових поколінь є можливий тільки тоді, коли нові покоління пізнають *добрий досвід* своїх батьків і дідів та коли будуть оминати їхні *помилки*.

Ось для того потрібно нам пізнати ближче історію українського політичного руху в новітніх часах.

2. ЯК НАШ НАРІД ОПИНИВСЯ НАД БЕРЕГОМ ПРОПАСТИ?

УВАГА! Перед читанням цього розділу добре булоб пригадати собі зміст таких книжок „Самоосвіти": ч 39, 43, 44-45, 48, 49, 50, 58, 60, 61, 65.

Відповідальність правлячих верств

У стародавних часах, коли існувала українська монархічна держава, мали повні політичні права тільки *князі* та *шляхта*, що називалася в нас боярством. *Міщани* мали права дуже обмежені, а *селяни* вже в початках старої княжої держави стратили свої політичні права в державі зовсім. Побіч боярства мало ще великий вплив на публичні справи вище *духовенство*.

Не дали справедливого ладу

На тих вищих верствах нашого народу, котрі лишень самі мали політичні права в державі, лежав *відповідальний обовязок* давати *справедливий лад* у державі та *боронити* її перед усіми зазіханнями сусідів, а зокрема перед грабіжними нападами диких, кочівничих народів, що йшли степами з Азії. Цього відповідального обовязку наші передові верстви *не виконали*. Вони всякими неправдами і насильством відібрали масі народу, то є селянству, всякі політичні права в державі, а зате на селянську масу ще накладали щораз більші тягарі: від селянських громад відбирали ліпшу землю, ліси й пасовиська, а зате ще накладали нові данини і всякі роботизни. Селянська маса наслідком того, хоч ще особисто вільна, опинилася в безпросвітній

темноті, в нужді і в соціяльнім утиску. Боярство ставилося до свого селянства з погордою та насміхалося з його праці „коло гною". Бояри не називали селян-рataїв інакше, як згірдливим словом *„смерди"*. Не диво, що наше селянство в ті часи зовсім відчужилося від своєї держави і збайдужніло до неї. Наслідком того дійшло до такого нещастя, що селяни зовсім байдужо дивилися на те, яка держава буде на нашій землі, чи українських князів чи чужих, а деякі селянські громади були навіть до тої міри несвідомі, що просто приставали до чужої влади. Отже наші князі і бояри не вміли дати справедливого ладу для *всього* народу. Дбаючи лишень за *свої особисті* інтереси, ослаблювали вони силу тодішньої нашої держави, бо відпихали і відчужували від неї саму *підставу* кожного народу, його головну фізичну силу — селянство. Замість *зєднати* освітою і справедливими законами ціле селянство до оборони держави перед нападами завойовницьких сусідів, наші князі і бояри ще *відпихали* селянську масу від того, щоб вона уважала себе кровно звязаною зі своєю державою та щоб мала почуття відповідальности за неї.

Відопхнули селянство

Не зорганізували оборони

Не виконали наші пануючі верстви також другого важного завдання, яке тяжіло на їх сумлінні: вони не зорганізували *відповідної оборони* перед нападами ворогів. Цілу державу уважали князі за свою *приватну власність*, з котрою їм вільно було робити все. Вони її ділили між своїх дітей, торгували окремими частями, заставляли, давали дочкам у віно і т. д. За побільшення своєї удільної части („волости") один *наш* князь воював з другим *нашим* князем, нападаючи віроломно один на одного. При тім *нищено країну*, грабовано населення, руйновано міста і села. Військо одного нашого князя деколи не щадило навіть полонених другого нашого князя і забивало їх уже безборонних. Ще більше лихо, що наші князі до своїх міжусобиць закликали

Осьтак торгували селянами за часів панщини.

Кликали чужу інтервенцію

ще *чужу інтервенцію:* кликали собі на поміч проти других наших волостей Мадярів, Поляків, Москалів, Литовців, а навіть диких кочівників — Печенігів, Половців, Торків і т. д. Руcько-українська земля спливала рідною українською кровю в княжих міжусобицях, а чужинці, закликані раз на інтервенцію, усадовлялися в деяких українських волостях на довгі літа (наприклад довге панування Мадярів у Галичині по смерти князя Романа). У такім стані річей не могло бути навіть мови про те, щоби наша Русь-Україна могла оборонити себе перед руїнними *татарськими нападами.* Хоч перед другим нападом на нас, (1240 року) Татари вже два роки руйнували сусідню Московщину, то це для наших князів не було ніякою осторогою: наші князі саме в той час жерлися дальше завзято між собою і замість єднати велику народню оборону перед грабіжжю Татар, вони нищили свою воєнну силу у взаїмних усобицях. Навіть наймудріший з тодішних князів галицький князь Данило, робить те саме. Безпосередно перед другим нападом Татар на Київ і на цілу Русь-Україну, не мав нічого розумнішого до діла, як нападати на той самий Київ та здобувати його від іншого князя для себе. Тому Татари не стрінули перед собою ніякої *зорґанізованої* оборони. Вони били кожну волость зокрема і йшли без *сильнішого* спротиву через Україну. Князі, що мали так багато охоти проливати кров нашого народу в братніх міжусобицях, у більшості самі лишали свої волости на Божу волю і втікали то на Литву, то до Польщі, то на Мадярщину. Покинув був свою державу також князь Данило і втік у Польщу.

Лишили Україну на поталу Татарам

Під Польщею і Литвою

Знищена Татарами та безпорядками княжа Русь-Україна не могла вже піднятися до більшої сили. За сто років її розібрали Польща і Литва. Галичину забрала Польща, а решту наших земель забрала Литва. Пізніше наступила злука (унія) польської та

литовської держави під одним королем. Ця державна унія затіснилася ближче окремою умовою, заключеною в *Люблині* 1569 року. На підставі люблинської унії забрала Польща від Литви під своє *безпосереднє* панування майже всі українські землі. Всежтаки ці українські землі мали забезпечену в люблинській унії повну *релігійну і національну свободу*, а українська шляхта мала забезпечене рівне право з польською шляхтою. Урядовою мовою на цих землях мала бути тодішна українська письменна мова.

Польська королівська держава в тих часах стояла під фактичною диктатурою шляхти. Тільки шляхта мала забезпечені політичні права в державі. Селянство було ще від 14. століття запроторене в тяжку панщину і таку саму панщину запроваджено на українських землях. *Міщани мали особисту свободу* і деякі права на самоуправу, але голосу в управі цілої держави не мали. Шляхта дбала про те, щоб усі вищі духовні становища обсаджувано лише шляхтичами, а також на нижчі становища в костелі не пускала людей з інших станів. Державні уряди обсаджувано лише шляхтою і римо-католицьким духовенством.

Історична відповідальність шляхти

Також на наших землях запанував той самий суспільно-політичний лад, що в Польщі, а тільки з тою ріжницею, що тут пануюче становище зайняла *наша* шляхта. Знову на тій нашій пануючій верстві лягла відповідальність за дальшу долю нашої нації. Наша шляхта мала багато правних можливостей, щоб не лише оборонити забезпечені дотеперішні національні права, але ще їх поширити. *Але наша шляхта свого завдання і тим разом не виконала.* Вона поволі покидала свою стародавну православну віру, а приймала римо-католицьку та зовсім польщилася, щоб тим способом скорше дістати добрі державні посади, котрі король, очевидно, скорше давав Полякам-шляхтичам, ніж У-

країнцям-шляхтичам. Так уся вища шляхта, котра мала надію на добрі державні посади, для „лакімства нещасного" гурмою покидала свою віру і націю, а переходила на польське. І тим разом наша пануюча верства не виконала свого історичного національного завдання, але у своїй більшості свою націю просто таки зрадила. Наша нація оставала

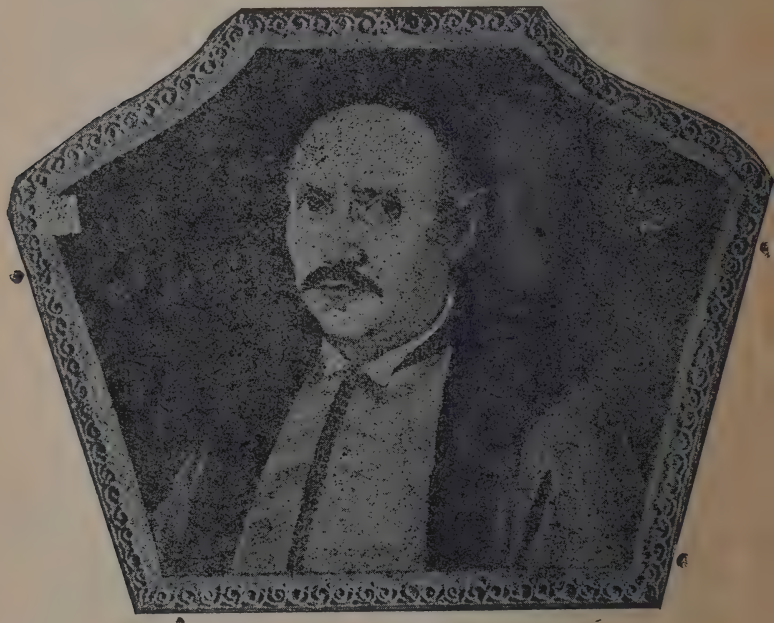

Львівський міщанин Юрій Еліяшевич, член Ставропигійського Братства.

без власних шкіл, без політичної орґанізації і без відповідного свідомого проводу. Навіть духовенство, яке мало найбільший обовязок ширити освіту, не дбало за неї, а навіть само потапало в темноті. Здавалося, що наша нація хилиться до остаточного упадку.

Міщанські братства

Однак від того упадку підняв українську націю новий рух, *зближений* до демократичних думок. Це був рух *козацтва і міщанських братств.* Від половини 16. століття почали ширитися по наших містах міщанські братства, навіяні новим духом демократизму, самодіяльности і самоорґанізації. Вони дбали про наше шкільництво, закладали друкарні, друкували нові книги, дбали про відродження релігійного життя та боронили спільними силами прав нації. До тих братств приставали останки свідомішої нашої шляхти та удержували з ними звязки козаки, що складалися з найбільш свободолюбного селянства під проводом свідоміших одиниць зпоміж міщан і нижчої шляхти. Козаки були завязком збройної сили нації, а братства її культурною і політичною орґанізацією. Таким чином трудові круги нашого народу — міщанство і селянство — викликали *перше національне відродження нашого народу.* Нарід почав поволі двигатися з упадку. Здавалося, що він постепенно двигнеться до повного розвитку своєї самосвідомости і сили. Основою того руху був відгомін ідей *людяности (гуманізму)* зі Західньої Европи, які зрештою годилися зі стародавною традицією українських селянських громад. Старе руcько-українське громадське право признавало *кожну особу вільною* і рівноправною з виїмком воєнних бранців. Тепер ту саму засаду заносив на нашу землю рух гуманістів і релігійних реформаторів. Другим старим переконанням наших громад була засада, що *земля є власністю того, хто її обробляє.* І ця думка знаходила своє потвердження у відновленім релігійнім русі, який для пошанівку людської праці знаходив величні слова і докази з книг біблії, що почала щораз більше ширитися між письменними людьми. Популярним висловом тих змагань серед українських трудових верств був клич: „За Україну без хлопа і пана". На такім людськім, товариськім праві була основана Запорізь-

Козацтво

Основи першого відродження

ка Січ. Ці засади відродженого національного руху були суперечні до самих основ із тодішним пануючим ладом польської шляхти. Цей останній опирався з одного боку на праві, що *вільним* може бути тільки шляхтич і духовник римо-кат. обряду, а з другого боку на праві, що земля може бути власністю тільки або короля, або шляхтича, або костела. Ці два світогляди мусіли попасти в гостру суперечність, як лише перший світогляд знайшов собі орґанізовану свідому силу в народі. Цей неминучий конфлікт заповідався для нашого національного відродження з повним успіхом, бо наші внутрішні національні сили знаходилися в розрості, а по друге саме в тих часах дуже ослабла державна сила наших сусідів — Поляків і Москалів.

Релігійний і національний роздор

На жаль, зайшли такі обставини, які *звихнули правильний ріст* нашого першого національного відродження. Сталося це в наслідок внутрішньої релігійної боротьби, яку викликано так званою *берестейською унією* (в 1596 році). З того приводу наш нарід розколовся на дві части: одну меншу, з більшістю епископів на чолі, котра попирала всіма силами католицьку віру; а другу більшу, православну, котра мала за собою меншість епископів, але зате всю масу міщанства, селянства і частину нижчої шляхти. Католицьку партію попирав польський королівський уряд, який віддавав уніятам православні церкви, монастирі і церковні маєтки та вимагав для уніятських епископів послуху від усього православного духовенства і вірних. Церковна унія в Бересті, може навіть мимо волі самих уніятських епископів, викликала в народі *страшний роздор* і кровавy братовбивчу боротьбу, при чому в наші внутрішні відносини мішалася *інтервенція польського королівського уряду*. Цей релігійний роздор і братовбивча боротьба ослабили дуже нашу відроджену національну силу та *спинили її здоровий, правильний ріст і розвиток.*

Інтервенція поль. уряду

Право-славна реакція

Але на тім це лихо ще не скінчилося. Інтервенція польської влади в користь уніятської партії викликала в православної партії великий фанатизм і рішальний вплив православного духовенства на національну політику цеї партії. Наслідком того гуманістичний, поступовий рух серед освічених верств нашого народу застановився, а запанувала *повна реакція православного духовенства,* котра потягнула за собою також козацтво. Цілу національну політику робили обі партії виключно зі становища одної своєї релігійної справи, а не зі становища *всіх* інтересів нації (у тім також релігійних). Зі становища своїх вузьких церковних інтересів кожна партія шукала собі *чужих союзників* серед своїх одновірців. Уніятська партія була також реакційна і опирала свою орієнтацією на поміч польської влади і звідси зроджувалися *польонофільські настрої* (прихильні для Польщі і уряду) серед уніятів. Уніятська шляхта і духовенство під впливом цих польонофільських настроїв своєї партії скорим темпом польщилися зовсім. З другого боку православна партія звертала свої очі на поміч православних московських царів. З того повстала *москвофільська орієнтація*, яку пляново ширило православне духовенство, хоч зпочатку козацький провід провадив свою політику без огляду на єдність віри (робив союз з Туреччиною і Семигородом).

Український гетьман Петро Дорошенко. (гляди 17 стор.)

Польонофільство і москвофільство

Це друга величезна шкода, яку приніс для нації релігійний роздор: Передові верстви нашого народу замість звертати свої очі на *внутрішню народню силу,* великі надії покладали на *чужу поміч.*

Наслідки роздору

Це лихо релігійного роздору страшенно завадило в часі, коли наступила віднова української держави за гетьмана Богдана Хмельницького (1648 р.). Ця держава не вдержалася довго самостійна, бо її піддержувала лише одна православна партія, а друга уніятська партія, не то, що не піддержувала нової української держави, але ще була для неї ворожа і піддержувала польську владу в боротьбі з українською козацькою державою. Робила це вона з релігійних спонук, бо в українській державі запанувало виключне православіє, а унія була заборонена. У тім внутрішнім національнім роздорі українська держава не почувала себе сильною і шукала собі заграничних союзників. Нічого в тім некорисного не булоб, якби реакція православного духовенства не затьмила ясної *політичної* думки в тій справі. Діло в тому, що для *політичної* справи треба було також *політичного* способу думання, а не церковного. Коли Україна потребувала союзників, то треба їх було шукати без огляду на релігійний фанатизм, а з огляду на *політично-національний* інтерес держави. Тимчасом духовенство цілими десятками років вщіплювало в народні маси сліпий релігійний *фанатизм* і до того реакційні *монархічні погляди* на державні справи. З тої реакційної візантійської науки нашого православного духовенства люди набирали переконання, що правдива державна влада може бути тільки монархічна, бо тільки цар чи король є владою з Божої ласки і тільки про монарха згадують церковні обряди. А що сама Україна не мала власного монарха і могла існувати тільки як козацька республика з виборним гетьманом, то реакціонери зпоміж нашого православного духовенства

Причини переяславської умови

не уважали української, гетьманської влади за повну владу „з Божої ласки" і ширили настрій, що Україна мусить піддатися *під „протекцію"*, то є під зверхність і опіку якогось „монарха з Божої ласки", очевидно, найліпше — православного. Все те привело до того, що в 1654 році, на раді в Переяславі козацька „чернь" відповідала голосно і потакуючо на питання Хмельницького, під чию протекцію хотілаб піддати Україну: чи під католицького польського короля, чи під магометанського султана, чи під православного царя: *„Волимо під царя православного"*. Так з релігійних мотивів православної реакційної партії попала українська держава під зверхну владу московського царя. Правда, більш освічені й поступові люди зпоміж козацької старшини (як Іван Богун та інші) були однаково проти Москви й проти Польщі та обстоювали повну державну самостійність України. Але вони були в меншості і їх побідила більшість православної реакції так серед старшини й духовенства, як і серед збаламученої маси.

Український гетьман Іван Мазепа (гляди 17 стор.)

Переяславська умова, правда, забезпечувала Україні *повну державну автономію* на чолі з виборним гетьманом, з власним державним військом, з окремим державним скарбом і з правом удержувати своїх дипльоматичних представників в інших державах. При відповідній політиці можна було

Станове самолюбство старшин і темнота „черні"

Дніпра, скріпити внутрішно та в прихильних обставинах приєднати до неї решту українських земель. Але на жаль, козацька старшина, котра кермувала державою, не так дбала про національно- державні інтереси, як про свої *станові,* еґоїстичні. Ця старшина походила переважно з дрібної шляхти, яка пристала була в 1648 році до всенароднього повстання проти всевлади польської можної шляхти. Народня маса пішла лавою до повстання, бо вона була переконана, що по поваленні влади польської шляхти настане *новий справедливий соціяльний лад,* без холопа і без пана. Зокрема селянство було переконане, що по побіді повстання щезне безповоротно з України панський, шляхотський визиск з жидівським орендарством та з реліґійним утиском. Тому переконанню давало селянство вияв у такій пісні:

Та немає лучше, та немає краще,
Як у нас в Україні:
Та немає Жида, та немає пана,
Не буде й уній.

Але по побіднім висліді повстання появилися повільні, але постійні зміни. Козацька старшина хотіла здобути собі в державі таке саме становище, яке мала польська шляхта в Польщі. Вона намагалася за всяку ціну завести в Україні таке саме панщизняне підданство, яке було тоді в Польщі. Замісць єднати цілий нарід коло будови держави на народній основі, яку хоч в незугарній формі, але послідовно представляла Січ, козацька старшина у власнім, становім інтересі ганялася за чужими шляхотськими взірцями. А такі нарід явно ненавидів. Між змаганнями селянства з одного боку і змаганнями козацької старшини з другого боку, повстала гостра суперечність, яка ослаблювала і так слабу нову державу. Цю внутрішню боротьбу зручно використовувала то Москва то Польща. Головно Москва вдавала перед несвідомою „черню“ її

приятеля та заявляла демагогічно, що вона буде хоронити народні маси перед панщизняною неволею у козацької старшини. З другого боку та сама Москва робила козацькій старшині обіцянки, що коли вона буде вірна Москві, то дістане таке саме становище, яке має польська шляхта. Наслідком того внутрішнього роздору не вдалися пізніші спроби Виговського, Дорошенка, Мазепи, щоб Україну відірвати від Москви. І тим разом провідна верства козацької старшини не виконала свого історичного національного завдання, а занапастила українську державну справу. Після повстання Мазепи (1709 р.) Москва скорим темпом обмежувала автономні права України.

Кінець укр. державності і неволя села

В році 1765 знесла Москва автономічні права України зовсім, а в 1775 році зруйнувала „Січ". Незабаром, бо в 1783 році заведено в Україні таке саме тяжке панщизняне кріпацтво, яке було вже в Московщині. Таким чином козацька старшина, хоч і стратила свої державні права, але зате здобувала нові станові привілеї і користи, задля яких вона власне й провалила національну справу. Народня маса опинилася в тяжкій неволі і темноті. Лише в піснях і думах частинно згадувала про колишню волю тай то без виразної національної свідомости. Тимчасом козацька старшина і духовенство, яким московські царі дарували такі станові привілеї, крок за кроком переходили на московське становище.

Причини московщення

До того московщення українських вищих верств причинялася наша православна реакція. При кінці 16 століття, коли з рухом братств почала входити також до письменства наша народня українська мова, та реакція знищила ці перші початки народнього письменства, а запровадила виключно стару церковну мову з деякою домішкою українських і польських слів. Цю мертву мішану мову, якою зрештою ніхто в житті не говорив, вимовля-

лося на український лад. Цю мертву мішанину заведено також до всіх шкіл в українській козацькій державі, що зрештою стояли під виключним впливом нашого православного духовенства і тому в них не було по змісту майже ніякої світської науки, а тільки сама церковщина, поза церквою не-

Український політичний діяч Василь Капніст, що пробував знайти політичну поміч у Прусії (гляди стор. 23)

придатна до складних суспільних відносин нового народнього життя. При кінці 16. та з початком 18. століття в Московщині панувала також така цер-

ковна мішанина мови в письменстві, тільки в цій мішанині домішано більше московських слів і їх вимовляли на московський лад. Москва з державних причин робила натиск у тім напрямі, щоб також в Україні завести той самий спосіб церковної мішанини на московський лад. Цей натиск був зразу дуже слабий. Колиб в Україні була в письменстві народня мова, то той натиск бувби зовсім безуспішний. Але коли між нашою церковною мішаниною і московською були тільки невеликі ріжниці, то їх легко було запровадити, такби мовити без спостереження. Цікаво, що ту московську церковну мішанину запроваджували добровільно наші таки православні митрополити, видаючи приказ, щоб на будуче книги друкувати лише в московсько-церковній мішаній мові. Так ця мертва мішанина опанувала нашу церкву і школи. Колиж незабаром у Москві вибилася на верх *московська народня* мова, тоді Москва могла легко запровадити ту свою мову також в українську школу і церкву, бо для людей не робило великої ріжниці, що замісць одної мало зрозумілої *чужої* мови прийшла *друга,* таксамо мало зрозуміла чужа мова. Так то наша православна реакція причинилася і допомогла Москві до помосковщення нашої церкви і школи, а це в свою чергу причинялося до московщення вищих верств українського народу, котрі посилали своїх дітей до школи. Зрештою наша нова шляхта хотіла якнайбільше *відріжнитися* від своїх „простих“ людей і тому радо приймала як свою розговірну мову московську мову, тимбільше, що це було їй потрібне для одержання *урядових посад.* Взагалі, в Україні в той час було більше письменних, освічених людей, ніж на Московщині і тому Москва радо брала їх до себе на урядові посади. Ті люди потім на урядових посадах дальше старалися московщити свій український нарід, бо старалися бути більше московськими, ніж сама Москва.

Таким чином при кінці 18. століття вся наша вища верства змосковщилась і політично піддержувала московську владу над Україною. Народні маси України потопали в тяжкій панщизняній неволі і безпросвітній темноті так, що навіть по пару поколіннях забули своє національне імя. Здавалося, що з того берега пропасти, над котрою при кінці 18. століття опинилась українська нація під владою московських царів, вона вже не зможе завернути, а впаде у вічну загибіль, як погній для зросту Московщини.

Польщення шляхти і духовенства

До подібного становища прийшла була в той час також ця частина української нації, що лишилася була ще до 1772. при польській державі (частина Правобережжя, Поділля, Волинь, Полісся, Підляшшя і Галичина). Там при видатній інтервенції польської влади кінець-кінців узяла була перевагу уніятська партія над партією православною. Одначе вислід політики уніятської партії був такий самий, як вислід політики православної партії. Вищі верстви нашого народу, котрі перейшли зразу на унію, потім через унію, як через міст, переходили просто в „правдивий“ католицизм, як тоді називали польські духовники польський римо католицький костел. Уважаючи римо-католицький обряд за „польську віру“, ці наші римо-католики скоро польщилися. Так спольщилася на тих землях *уся* наша шляхта та майже все міщанство. Вище духовенство, котре походило зі шляхти, також польщилося. Зі шляхти лишилися при унії лише ті особи, що потім хотіли дістати в уніятській церкві вищі духовні становища митрополитів і епископів та вигідне життя. Не спольщився лише „простий“ селянський народ і нижче духовенство, котре таксамо жило в тяжких матеріяльних відносинах, як і селянство. Нижчих уніятських духовників шляхта на наших землях терпіла в себе, не примушуючи її до римо-католицтва, бо уважала у нас в засаді

римо-католицький обряд за панську віру, а унію лише за „хлопську". Навіть склалася тоді приповідка серед польських шляхтичів у нас про те, чого кому треба: „Dla chłopa — popa, dla pana — plebana". В якім тяжкім культурнім стані знаходилося уніятське українське духовенство вже з початком 18. століття, видно на примір з постанов уніятського українського синоду в Замості в 1720 році.

Ось один уступ з тих постанов:

Іереи мають ходити въ одеждахъ чорныхъ и долгихъ; повинны трезвенію прилѣжати, до корчемъ и домовъ шинковныхъ на піятики не учащати подъ карою впадненя въ запрѣщеніе. Не повинны также: съ чужими женами переставати танцовати, шинковъ провадити, роботъ простыхъ съ унижениемъ стану духовного дѣлати, купецтвомъ бавитися, ани на торги и ярмарки обичаемъ свѣцкимъ издити. Аще который іерей имѣетъ жену явне прелюбодѣйну, да сю отпуститъ, иначей священная дѣйствовати да не дерзнетъ. Посваровъ так самы съ собою, яко и зъ особами свѣцкимы завше стеречися маютъ, и тимъ барзѣй до бѣтви между собою не повинны пориватися подъ карами самымъ учинкомъ въ клятву впадненя, карцересу и инимы тяжгайшими. Соборъ заказуетъ, абы жаденъ парохъ за адмѣнѣстрованіе Сакраментовъ отъ парохіановъ нѣчого не упоминался ни самъ, ни чрезъ кого иншого, подъ карами впадненя самымъ учинкомъ въ клятву и отъ парохіи отсужденія. Съ женами по праздникахъ и торгахъ на единомъ поиздѣ публичне издити и волочитися не повинны, подъ карою за кождий разъ пяти гривенъ и дзонеделнаго карцересу".

Кожному ясно, що ті всі заборони вказують на те, що тоді іменно серед нашого духовенства панував той саме невідрадний стан, коли духовенство пересиджувало по коршмах і т. п. Таке духовенство культурного впливу на селянську масу в значнішій мірі мати не могло. Епископи (на примір львівський Осип Шумлянський) видавали до підчиненого собі нижчого духовенства прикази, щоб воно навчилося по польськи говорити. Таким чином за спонукою вищого духовенства польщилося поволі також нижче, але це тривало довго, бо воно не мало можливости навчитися добре польської мови і до того від нього відсувалося польське панство майже таксамо з погордою, як від

„хлопства". Коли Москва при розборі Польщі забрала всі ті землі, крім Галичини, під свою владу, то вже там не застала вищих українських верств, бо вони були зовсім спольщені. Остала тільки селянська маса і нижче духовенство. Москва ріжними обіцянками користей для лакомих, а терором проти опірних перетягнула уніятське духовенство згодом на бік православія і таким чином на всіх тих землях (крім Холмщини) запанувала одна й та сама православна реакція і напрям московщення всього українського.

Український письменник Іван Котляревський, від якого зачинається відродженя українського письменства (гляди стор. *27*)

Не зважаючи на той важкий стан нашого народу, саме в найтяжчій хвилі почалося друге наше національне відродження. Про те, як наш нарід піднимався знад берега пропасти, поговоримо в слідуючих розділах.

ЗАМІТКА.

1) Назва Русь — Україна, Малоросія, Велика Русь, Московщина, Росія. Наш нарід з найдавніших часах називав себе „Русь". Окремі люди називали себе „Русини", Так називали себе наші предки, коли вже в 9. столітті мали свою державу зі столицею в Києві і коли робили з Греками міжнародні договори. Назву „Русини" писали Греки своїми буквами так, що це вимовлялося фактично як „Русини" (= *Ρουθηνοι*. Це латинською азбукою писалося так: Rutheni.

Наслідком того в Західній Европі, де знали як інтернаціональну (міжнародню) мову латинську, називали наш нарід Rutheni і вимовляли це „Рутені". Так називали нас також Німці, Французи і т. д.

Наші руські князі вже в 9. столітті здобули ті землі, де є тепер Московщина. Там за князями нашими ішли також наші кольоністи. З мішанини кількох славянських племен на тих землях зі сусідними фінськими племенами повстав московський нарід. Він називав себе по своїх князях з руського роду також руським народом (по московськи „русскіе"). Так наша національна назва перейшла також на Московщину.

Дивного в тім нічого нема. Так діялося також в інших країнах світу. От для того нехай послужить кілька важніших примірів: Теперішний французький нарід ще в перших століттях по Христі називався „Кельти". Римляни, котрі підбили Кельтів у першім столітті до Христа, назвали цю країну „Галлія". Так по латинськи називають Францію до сьогодня. По упадку римської держави підбило Кельтів одно німецьке племя, що називалося „Франки". Ці Франки злилися з народом Кельтів і приняли його мову й культуру, але від них почали себе Кельти називати Французами, а свій край „Франція".

Або візьмім другий примір: На південнім заході від України є нарід „Румуни", які свою країну називають „Романія". У тій країні жили давніше ріжні племена під ріжними назвами. Їх підбили Римляни (які самі себе називали „Романі"). Отож від своєї римської влади почало само населення називати себе також „римським" (Ромун"), хоч властивий римський нарід мешкав і мешкає дотепер в Італії. Цей римський нарід в Італії згодом перестав називати себе „Римлянами", а почав називати себе „Італійцями". Так римський нарід називає себе Італійцями до сьогодня. Слово „Русь" по грецьки вимовлялося „Рὸс", а цілий край Греки називали по свому „Росія". Самі Греки мали багато своїх кольоній поза Грецією, які були більші простором від самої Греції. Отож Греки свою батьківщину називали „Стара Греція", а свої кольонії в південній Італії і на Сицилії називали „Нова Греція". Потім найчастіше називали вони свої кольонії в південній Італії „Велика Греція", а сама батьківщина грецька лишалася тоді при назві „Мала Греція". Тим самим способом відріжняли учені Греки, а зокрема грецькі патріярхи, котрі настановляли митрополитів для Руси, дві Руси: одну „Стару Русь" або „Малу Русь", то є правдиву Русь коло Києва і Галича, а другу „Нову Русь", то є кольонії руські на півночі. У грецькій мові правдива Русь називалася „Мікра Россія" (Мала Русь). Отже треба мати на увазі, що наші вчені люди в 15—18 столітті звичайно любили свій край називати з грецька „Малоросія". Дивного в тім також нічого нема, бо й Поляки часто

в той час свій край називали з латинська „Польонія“, Німеччину Німці „Германія“, Французи Францію „Галлія“ і т. д.

Але вже від 12. століття почали наші предки свій край називати також Україна. Ця назва вживалася довго побіч старої назви "Русь". Москалів наші учені люди називали або Москвичами або „Великоросами“. Сама держава московська називала себе великим князівством московським.

У початку 18. століття вийшла плуганина з грецькою назвою „Росія“, бо московський цар Петро просто видав приказ, щоб на будуче називати Московщину урядово „Росія“. В цей спосіб він хотів зазначити, що має право до спадщини всіх країв старої Руси. Тому від тоді наші свідоміші предки називали себе частіше або Малоросами або Українцями, щоб виразно себе відділити від Москалів або „Великоросів“. Від 19. століття принялася в нашій нації остаточно одна назва „Українці“.

2) Москвофільство, польонофільство. Слово „філ“ є грецького походження і значить по українськи: „прихильний“, „приятель“, „любитель“. Отже слово „москвофіл“ значить „москволюб“, „прихильний для Москви“. Подібне слово „польонофіл“ значить „прихильний для Польоні“ (Польщі), отже „поляколюб“. У подібний спосіб є утворені слова „чехофіл“, „українофіл“ і т. д.

Від коли Москва зачала себе називати лише „Росія“, від тоді також москвофілів почали називати „русофілами“.

Докладніше про розвиток москвофільського напрямку серед нашого народу буде мова в другій книжці.

3) „Руська віра“. Про стародавний, церковно-славянський обряд говорить наш нарід, що це „руська віра“, бо всі наші сусіди були при інших обрядах. Колиж Москалі і Румуни приняли християнську віру в славянськім обряді, то про те говорить наш нарід, що вони приняли „руську віру“.

Західних сусідів називав наш нарід просто „католиками“, на знак, що це ніби інша нація. Так наші Лемки в Галичині, коли кажуть про когось, що це „католик“, то це значить „Поляк“. Лемки на Підкарпатській Руси називають Словаків переважно „католиками“. Так під впливом духовенства помішав нарід справу віри і нації.

II. Друге пробудження українського народу у Великій Україні.

ДО КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА.

Серед *загального* упадку української національної думки у Великій Україні при кінці 18. століття,

всетаки знаходилися серед освіченої верстви деякі *нечисленні одиниці,* котрі боліли над упадком державної автономії України та старалися свою думку поширити також між цілою освіченою верствою України. Ці одиниці стояли під впливом демократичних ідей французької революції, які тоді почали ширитися по всій Европі серед поступових і освічених людей. Наслідком того вони могли скорше навязувати до історичної традиції Січового республиканства і разом з тим ставали оборонцями української політичної автономії. Між іншим був таким політичним діячем *Капніст Василь,* потомок козацького полковника. Але й він уже не мав тоді віри в самостійний повстанчий рух України, а все покладав лишень на заграничну орієнтацію. В році 1791 він їздив до Берліна, щоб осягнути поміч пруського короля проти Москви, але з того нічого не вийшло. З початком 19. стол., коли прийшло до воєн Росії проти Франції, поширилися в Росії сильніше свободолюбні ідеї, зокрема серед тих офіцерів, що власними очима бачили свобідніші порядки в Европі. Ці ідеї знайшли собі прихильників також серед освічених одиниць в Україні. Це були потомки козацької старшини, як знаємо, помосковщеної. З цеї причини до неї оберталися ці одиниці з творами в московській мові, бажаючи тими творами збудити в них спомин про окремі права України та розповісти їм історію про те, як то Москва поневолила Україну. Один з таких творів, це *„Історія Русов"* (цебто історія Русинів). Здогадуються, що цю історію написав коло 1810. р., по

Тарас Шевченко, найбільший український поет, член Кирило-Методіївського Братства (Гляди стор. 32)

томок козацького старшини, *Василь Полетика*

Історія Русов

Ця книжка навіяна великим *одушевленням для Січи*, для Січових ідей про рівність і волю, а з великою ненавистю говорить про московських царів, котрі знищили державну автономію України. Цей твір викликав поважний вплив серед чуткіших одиниць освіченої верстви України і причинився у великій мірі до національного відродження.

Капніст

Крім того політичного твору писав ще про політично-соціяльні справи України згадуваний уже *Василь Капніст.* Він написав між іншим по московськи „оду (пісню) про кріпацтво", де виступає проти кріпацтва і домагається його знесення. Ось пару віршів цієї оди:

(у перекладі з московської мови):

Куди лиш зверну я свій зір,
Облитий сліз потоком,
Всюди, як сумну вдову,
Я бачу вітчину нещасну.

Всюди, де ліс, міста, чи села
Обороняв свободи щит,
Там оборона є тверда
І там свобода є спасенна
Там, де так було щасно і свобідно,
Тепер неволя гонить щастя геть.
Там це рабство ясного дня світло обернуло в темну [ніч.

В Капніста, як і в других тодішних освіченіших одиницях, прибивається вже вплив французьких демократичних думок, що ширилися тоді поволі в освіченіших головах чуткіших одиниць по всій Европі.

Масони

Поступові думки про громадські справи ширила тоді також міжнародня організація *„масонів"*. Вона називала себе крім цеї французької назви також *„вільними мулярами"*, то є тими свобідними робітниками, що мають на ново будувати новий

лад у світі, оснований на свободі думки, свободі науки і толєранції (терпимости) до всіх вір і націй. Тому що в тих часах ще у всіх державах панував строгий абсолютизм, то масони переважно орґанізувалися *таємно*.

Масонська орґанізація існувалася також в Україні. Належали до неї освіченіші одиниці. Між іншим до масонської орґанізації належав також *Іван Котляревський* (нар. 1760 — пом. 1838). Для деякої пропаґанди масонських свободолюбних ідей Котляревський взявся писати в українській народній мові. В році 1798 надруковано його поему *„Перелицьована Енеїда"*. В цім творі він між іншим виступив також проти панів, що утискали панщизняних селян роботизнами і данинами. Пізніше Котляревський написав ще два драматичні твори *„Наталка Полтавка"* і *„Москаль-Чарівник"*. Іван Котляревський має величезну культурну заслугу перед Україною. Він перший у новітніх часах визволив українську *народню* мову з дотеперішньої погорди і показав, що нею можна висказати в найкращий спосіб найвищі думки. Цим він промостив шлях для того, що й другі освічені люди України почали ближче прислухуватися до *мови* „простого" народу, а потім уже також приглядатися докладніше до його *життя*.

Іван Котляревський

Сам Іван Котляревський не займався *безпосередно* політичною діяльністю, а працював лише в шкільництві. Перша *політична орґанізація*, яка повстала в Україні з політичною метою повалити царське самодержавство, а завести конституційний лад, було *„Товариство Зєдинених Славян"*. Кермували цим товариством *масони*. Воно стояло у безпосереднім звязку з подібною орґанізацію на Московщині, зокрема в Петрограді. Товариство мало своїх членів і прихильників серед старшин в армії. До товариства належали Українці, Москалі і Поляки. Тому саме воно називалося Товариством

Зєдинені Славяни

Зединених Славян. Діяльним членом цього товариства був між іншим дядько Михайла Драгоманова. Будучи прихильниками свободолюбного конституційного ладу в Росії, члени цього заговірницького товариства мусіли також бути прихильниками національного відродження України. Товариство Зединених Славян ставило собі ціль всеславянську: увільнити всіх Славян зпід абсолютної влади та зеднати їх в одній славянській *федерації*; усі славянські народи малиб запровадити демократичну владу, а для спільних справ федерації завести окремий виборний конґрес (щось на взір Зединених Держав Північної Америки). Кожна національна держава в тій федерації мала посідати повну свободу у своїх внутрішніх справах. Товариство гостро виступало проти кріпацтва і як один з головних кличів у катехизмі товариства був клич: „Не бажай мати раба, коли не хочеш бути рабом сам". Товариство брало участь у повстанні проти царя Миколи І. в грудні 1825 року, яке започаткувало подібне товариство Москалів у Петрограді. Москалі, члени петроградського таємного товариства, висказувалися з великою прихильністю до старих козацьких свобід в Україні, а зокрема їхні симпатії були по боці козацьких гетьманів у боротьбі з насильством московських царів (зокрема поет Рильєв). Очевидно, що колиб союз заговірницьких конституційних товариств був побідив, то тоді при конституційній свободі моглоб *скорше* і *лекше* розвину-

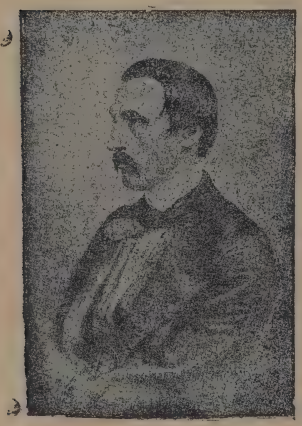

Український письменник Пайтелеймон Куліш, член Кирилометодіївського Братства (Гл. стор. 38).

тися також наше українське національне відродження. На жаль, революційний виступ в грудні 1825 року не мав успіху. Його розбито, одних членів вивішано, а других заслано, так що над цілою Росією, а також над нашою Україною нависла далі темна ніч царського самодержавства, при котрім трудно було провадити якусь ширшу політичну діяльність.

Романтизм

Але для українського національного відродження прийшов мимовільно в допомогу письменницький романтизм, що зродився з нових демократичних ідей. Романтизм звертав велику увагу *на „простий" нарід, на його пісні, казки, оповідання, вірування і перекази.* А українське селянство, що остало дотепер одинокою основою української нації, хоч було неосвічене, неписьменне і прибите тяжкою панщизняною неволею, то зберегло в себе величезний, національно-культурний скарб: народню словесність — прекрасні пісні, історичні думи, чудові казки, приповідки, оповідання, гарні звичаї. Отож коли під впливом романтизму почали й у нас в Україні прислухуватися до народньої словесности, то побачили в ній *невидану красу,* якій трудно було знайти пару в інших народів. Це збудило в тих людях глибоку любов до української землі, до мови, пісень, звичаїв простого народу, а навіть до його історичної минувшини, так поетично оспіваної в кобзарських думах. Вони збирали, запису-

Гулак-Артемовський, ректор Харківського університету, український письменник з часів Котляревського (гляди стор. 31)

Народня словесність

вали й друкували цю чудову народню словесність і тим безперечно *заслужилися* на віки перед українською культурою, що зберегли ту скарбницю перед неминучою загибіллю. Вони самі писали вірші, оповідання і байки українською народньою мовою, ідучи в тій справі слідом за Іваном Котляревським. Цей рух гуртував освічених людей коло нового *університету в Харкові,* що повстав у 1805 році. Були там Гулак-Артемовський (довголітний ректор університету), Григорій Квітка, Максимович, Срезневський. Квітка почав перший у слід за Котляревським писати оповідання з народнього життя („Маруся" і ін.), де представив простих людей такимиж людьми, з високими почуваннями, як і шляхтичів. Цей рух ще скріплявся, коли в 1832 році основано університет у Києві. Всі ті романтики були *націоналістами,* але вузькими й ненародніми. *Вузькими* націоналістами були вони тому, що поза поезією вони не хотіли цікавитися *цілим* народнім життям, а зокрема відмовлялися від усякої *політичної* діяльности для здобуття хочби найменших політичних і національно-культурних прав українському народові. Ніхто з них ані сам не дбав хочби про народню освіту в українській мові ані навіть *не пропаґував думки, що нашому народові належиться школа й освіта в його рідній мові.* Наслідком того без ніякої перешкоди йшло московщення нашого народу дальше. Всі ті вузькі націоналісти були льояльними підданими московського царя і навіть завзятими патріотами російської держави. Між цими першими націоналістами були *Гулак-Артемовський, Гребінка, Григорій Квітка-Основяненко, Метлинський, професор Максимович і інші.* Ненародніми націоналістами назвали ми їх тому, що вони поза любовю до народньої мови зовсім не дбали про поліпшення *цілого* життя народу, зокрема не дбали про його національне і соціяльне *визволення.* Під цим оглядом вони не йшлм за Зеди-

Ненародні націоналісти

неними Славянами. Вони не піднимали протесту проти того, що основа української нації — селянство — просто погибало в тяжкій кріпацькій неволі й темноті.

Ці вузькі й ненародні націоналісти говорили в своїх поезіях дуже гарно про свою любов до рідного краю. На примір Гулак-Артемовський писав у чудовім своїм вірші:

Чи є в світі мати друга,
Як та Україна?

Або Амврозій Метлинський піднимався у відношенні до рідного краю ще вище:

Хто Тебе, родино, рідний зневажає,
Хай той на чужині серця не має.

Реакціонери монархісти

Але поруч тих україно фільських поезій ці вузькі, ненародні націоналісти були добрими російськими патріотами, писали похвали російському цареві, тішилися з побіди його військ, а свою політичну мету вбачали у вірній службі російському царству. Як це було можливе? Яким чином ті самі уста могли говорити про любов до України і про вірну службу цареві, що гнобив Україну? Це було можливе тому, що ці перші наші діячі були в суспільно-політичних справах *реакціонерами* і монархістами. Як монархісти, вони вірили, що все те, що виходить від приказу царя „помазанника Божого", є добре і його належить слухати. З цієї причини в них навіть думка не могла зродитися про те, що можна тій царській волі в якийсь спосіб противитися. Вони лише сумували за *минувшиною,* за славною козацькою бувальщиною, але для *сучасности* відрікалися від ідей демократичних і соціяльної справедливости, які визнавало Січове брацтво, що вони за ним романтично сумували. Вони *в теперішності* зовсім не хотіли повороту тої братерської волі, бо це противилося царській волі, а вони ж були монархістами і хотіли вірно держатися присяги монархові, хоч і чужому. Відрікаючися від

соціяльного змісту народніх змагань у недавнім славнім минулім, ці діячі могли в своїх почуваннях погоджувати цей свій вузький націоналізм з російським патріотизмом. Такий світогляд дозволяв тому самому поетові Метлинському звертатися до всіх Українців із таким покликом:

Нам, братця,
Цареві служити,
Славоньки собі шукати,
Ворогів губити!

Цей вузький, ненародній націоналізм, очевидно, не міг посунути вперед українського національного відродження та не міг викликати ніякого окремого, самостійного політичного руху. Це міг зробити тільки демократичний *народній* націоналізм, наповнений визвольним *соціяльним* змістом, котрий міг збудити до активного руху ширші маси. Таку думку підняв у своїх поезіях син кріпацького селянина — *Тарас Шевченко,* який своїм огненним словом пірвав до нової праці цілий гурт освічених Українців.

Тарас Шевченко

Тарас Шевченко (народився 1814. р., помер 1861) зразу писав романтичні поезії, дещо подібні до своїх попередників. Він сумував над славною козацькою бувальщиною, але кінець-кінців вирівався йому подібний оклик, як попередникам:

Було колись! Та що з того —
Не вернеться!

Але дуже скоро він визволився зпід впливу своїх попередників. Як син селянина-кріпака, що щиро любив свою родину, він не дав звести себе на шлях вузького, ненароднього націоналізму, але свій український патріотизм наповнив демократичним, соціяльним змістом. Коли попередники Шевченка (як Гребінка, Квітка і інші) вихвалювали гетьмана Богдана Хмельницького за те, що він добровільно прилучив Україну до Москви, то Шевченко уважав ту подію найбільшим прокляттям

України, ще й тому, що з державною волею України запропащено також волю селянства. Він нераз кидає проклони проти Богдана Хмельницького за переяславську умову з московським царем і проти царя Петра І., котрий „розпинав нашу Україну“ та знищив її змагання до державної самостійності. Також тяжкі проклони кидав він проти цариці Катерини ІІ., що не лише „доконала вдову-сиротину“ (Україну), але разом з тим остаточно закріпостила українське селянство. Шевченко нераз ставить собі питання, за що так тяжко карається Україна і на це питання відповідає:

Політичні погляди Шевченка

За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів оцих поганих...

В однім вірші ніби сама Україна так говорить до Богдана Хмельницького:

Ой Богдане, Богданочку,
Колиб була знала, —
У колисці придушилаб,
Під серцем приспалаб....

Така була його оцінка політичної діяльности Богдана Хмельницького за його переяславську умову з Москвою. Не ліпше він оцінював також наших гетьманів, що то раз орієнтували свою політику в сторону Варшави, то другий раз в сторону Москви, а все з однаковими реакційними, протинародніми плянами:

Грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани,
Ясновельможні гетьмани...

З прихильністю він говорить у своїх творах тільки про тих гетьманів, яких славить, „Історія Русов“ за їхні змагання до державної самостійности України: *Дорошенка*, *Мазепу* і кошового Січи *Костя Гордієнка*. Мазепі закидав Шевченко лише те, що він був реакціонером і видав Москві відомого селянського провідника, полковника Семена Палія,

котрого Шевченко також оспівав в одній своїй поемі.

Свій політичний ідеал уявляв собі Шевченко як Україну *„без холопа і без пана"*. Він мріє і вірить твердо в прихід українського демократичного визволителя, *Вашинґтона* (провідника американських демократів):

Чи діждемося Вашинґтона,
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Взагалі з усіх творів Шевченка віє дух глибокого, щирого демократизму. Шевченко здавав собі справу з того, що потрібна відповідна молода орґанізація для здобуття політичної волі. Вже при кінці життя він писав в одній поезії про волю:

Цар Микола
Її приспав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Г р о м а д о ю обух сталить
Та добре вигострить сокиру
Тай заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду Божого страшного!

Думка в Шевченка ясна: ніщо само з себе не зродиться. Воля сама не збудиться, а треба за неї боротися громадою, цебто орґанізованим способом. У своїй чудовій поезії *„Кавказ"* виступає Шевченко *з міжнароднім* кличем оборони рівних прав усіх народів та проти поневолених нижчих кляс. Він у відповідь на утиск, визиск і неволю ставить клич: *Борітеся-поборете!*

Соціяльний світогляд Шевченка

З глибокою ненавистю і обуренням виступає Шевченко у всіх своїх творах *проти соціяльного поневолення*. Він вимагає соціяльної правди і справедливости, рівної для всіх. Проти суспільної неправди виступає він з таким огненним і сильним словом, як старозавітні, біблійні пророки. Без милосердя клеймить цілу клясу панів, так чужих, (московських, польських, жидівських), як і „своїх"

таки панів-землячків. До тих своїх панів, що то гірше ката своїх братів розпинають, а при тім говорять про любов народу, він кличе з обуренням:

Ви любите на братові
Шкуру, а не душу
Тай лупите „по закону"!

До панів він звертався з покликом:

По якому правдивому,
Святому закону
І землею, в с і м даною
І сердешним л ю д о м
Торгуєте?!
Схаменіться! Будьте люди!
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди,
Настане суд! Заговорять
І Дніпро і гори
І понесе сто ріками
Кров у синє море
Дітей ваших!

Отже Шевченко бачив віщим духом, що коли пани не поступляться в користь поневоленого селянства, то мусить пройти *кровава* соціяльна революція, замісць, щоб та соціяльна революція перейшла в братерській згоді *безкровно*.

Шевченко в своїм щоденнику висказується з великим теплом про *соціяліста Герцена* та одушевляється його ідеями. В одній своїй поезії ставить Шевченко такий *суспільний ідеал*:

Чи є лучше, краще в світі,
Як у з г о д і жити?
З братом добрим, добре певне
Пожить, — н е д і л и т и?

Шевченко стає однаково в обороні *всіх працюючих людей* — селян, робітників, умових працівників, цебто цілого трудового народу:

Роботящим р у к а м,
Роботящим у м а м —
Перелоги о р а т ь,
Д у м а т ь, с і я т ь, не ждать,
І посіяне жать —
Роботящим рукам...

Шевченко рідко в своїх поезіях одушевлявся самою природною красою української землі, як це робили романтичні поети. Куди тільки звернувся його зір, усюди поза красою природи України бачив він недолю свого люду, страшний соціяльний визиск, безправство, неволю. Він не міг свого села називати „раєм", як це робили романтики, бо він у тім селі сам на своїй шкірі пережив правдиве пекло, яке його душу мучило до самої смерти. Ось на примір одно місце з його „Сну":

Он, бач, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть,
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають!...

Про панський визиск над селянством пише Шевченко при кожній нагоді і підносить грімкий протест проти панування одної людини над другою:

Якби розказать,
Історію правду одного маґната,
То перелякать
Саме пекло можнаб,
А Данта старого,
Полупанком нашим можнаб здивувать.

До тих українських панів він звертався з таким покликом:

Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі,
На те тільки, щоб панувать!

Взагалі з малими виїмками всі твори Тараса Шевченка мають політичний характер. Власне вся сила Шевченкової поезії лежить у її глибокім соціяльнім почуванні. Протестуючи проти політичної неволі України та виступаючи проти соціяльної несправедливости, яку мусів терпіти працюючий люд, Шевченко малював разом з тим ідеал не лише *вільної України,* але й ідеал *вільного людства,* без

пануючих і поневолених націй і кляс, у братерській згідній праці:

Умруть
Ше незачатії царята
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть л ю д и не землі!

З тих *поетичних мрій* Шевченка і з його подекуди неясно висказаних бажань виростав і розвивався цілий український народній рух. Зокрема на *основних* думках Шевченка, сполучених з новою суспільною европейською наукою, опер цілу свою суспільну програму наш великий національний діяч після Шевченка — Михайло Драгоманів.

Шевченко був *малярем-мистцем і поетом.* Усі свої думки й мрії висказував він у поетичній формі, котра має те до себе, що ніколи не є така ясна і недвозначна, як звичайна, непоетична мова. Наслідком того основні думки Шевченкової *поезії* пізніше з політичних причин ріжні ґрупи замазували, а то навіть просто перекручували. Не зважаючи на те, Шевченкове поетичне слово здобуло собі величезний вплив на весь відроджений український рух і має його до сьогодня.

Славянофільство

Хоч Шевченко, як поет і маляр-мистець, не мав особливої спосібности до політичної орґанізованої акції, то всетаки він від політичної праці не відтягався. Його політична програма стояла під сильним впливом так званих *славянофілів.* Славянофіли — це були ті вчені серед ріжних славянських народів (Українців, Чехів, Словаків, Сербів, Словінців, Москалів, Поляків і Болгар), котрі проповідували потребу *солідарности всіх Славян.* Багато таких славянофілів було серед Чехів. Славному Шафарикові Шевченко присвятив свою величню поему „Іван Гус". У тій поемі бажав Шевченко:

Щоб усі Славяни стали
Добрими братами
І синами сонця правди
І єретиками,
Отакими, як константцький
Єретик великий,
Мир мирові подарують
І славу во віки...

Шафарика хвалив Шевченко за те, що він „звів в *одно море* славянськії ріки". Бачимо, що Шевченко сам стояв під сильним впливом славянофільських ідей та пропаґував згоду і солідарність усіх Славян, зокрема Москалів і Поляків з Українцями. В своїй великій поемі *„Гайдамаки"*, написаній в 1841. р. Шевченко змалював найстрашнішу боротьбу українського селянства за волю проти польської шляхти. Але в передмові до цеї поеми Шевченко каже, що „Слава Богу, що минуло"..... Він зазначує тут свій ідеал *повної єдности всіх Славян* в якійсь одній державі так, щоб між славянськими землями не було навіть *ніяких границь*".

„Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилились, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежована останеться на віки од моря до моря славянська земля!"

Костомарів і Куліш

Приїхавши до Киева з Петрограду, по скінченні там академії мистецтв, застав Шевченко у Киеві цілий гурток освічених Українців, що були теж славянофілами. Це були: вчений історик *Микола Костомарів, Білозерський, Навроцький, Маркович, Куліш.* Славянофільство цих Українців було дещо відмінне від славянофільства, яке було в той час дуже поширене серед освічених Москалів. Тому що славянофільска ідея мала рішаючий вплив на політичний світогляд Шевченка і цього діяльного гуртка освічених Українців, то треба нам трохи ближче приглянутися розвиткові цеї ідеї.

Славянофільська ідея зродилася в головах освічених людей ріжних славянських народів, в пер-

шу чергу Чехів, під впливом *романтичного* напрямку в письменстві та під впливом *демократичних* ідей у політиці. В першій половині 19. століття, перед революцією 1848. року, поширилися в Европі досить сильно демократичні ідеї,викликаючи орґанізований національний рух у поступовім дусі. Так повстав рух „Молодої Італії", „Молодої Німеччини" і т. д. Цей рух причинився до поглиблення національного відродження поневолених народів, зокрема славянських. У Росії серед Москалів славянофільська ідея взяла зовсім інший напрямок. Москалі, як нація, не були поневолені, а мали свою державу, котра, хоч утискала політично Москалів, але за те держала в своїх кліщах ще багато інших народів, що мусіли поносити тягарі для її зросту. Ті московські славянофіли взяли собі за зразок світогляд пруського фільософа *Геґля* (урод. 1770 пом. 1831 р.) котрий учив,що в світі міняється геґемонія (провід) ріжних народів. Він твердив, що тепер прийде на чергу Німеччина і її геґемонія в світі буде вже остання. Московські славянофіли обернули цей погляд Геґля для себе і вчили, що німецька геґемонія не є остання, але що останню геґемонію буде мати славянство під проводом Москви. Таким чином цей московський славянофіль-

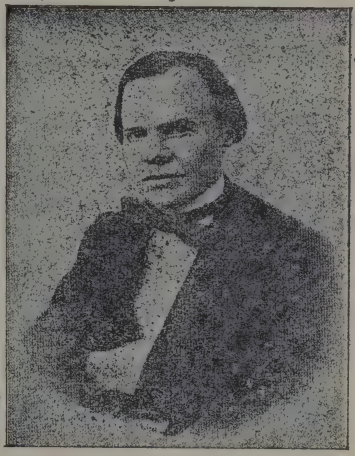

Василь Білозерський, сучасник Тараса Шевченка, славянофіл, (гляди стор. 38)

Московське славянофільство

ський погляд зійшовся в згоді з поглядом московських православних реакціонерів, котрі голосили, що *„Москва — це третій Рим, а четвертого вже не буде."* Проти такого погляду московських славянофілів виступила друга ґрупа освічених Москалів, що називалася „западниками" („західниками"); ця назва вказує вже з гори на те, що западники орієнтувалися на західню Европу та її культуру, а зокрема на західно-европейський соціялізм. Проводив ґрупою западників московський соціяліст *Герцен*, що довгі літа мусів перебувати в Анґлії на еміґрації і звідтіль через свій журнал „Колокол" („Дзвін") ширив свої думки нелеґально в Росії І западники були славянофілами, але вони відкидали геґемонію самої Москви, а будучий лад уявляли собі в формі ліберально-соціялістичній, для котрої підставу бачили в спільноті громадській у Московщині.

Українське славянофільство

Ґурток українських славянофілів, який орґанізував історик М. Костомарів (уродився 1817 — пом. 1885) став у своїх поглядах *по середині* між московськими западниками і московськими славянофілами. Цей ґурток за почином Костомарова зорґанізувався в 1846. р. в окреме товариство або „Братство імени Кирила і Методія" (славянських христіянських апостолів). Сполука *демократичних* західно-европейських ідей з любовю до своєї країни дала основу для політичної програми Кирило-Методіївського Товариства, що стала *першою політичною програмою відродженого українського руху.* До цього Кирило-Методіївського Братства вступив також Тарас Шевченко, приїхавши в Київ. Якаж була ця програма Костомарова, Шевченка і других братчиків? Ось короткий зміст цеї програми: 1) Братчики були за політичним визволенням України. Це визволення уявляли вони в той спосіб, що Україна має стати *окремою державою в формі республики.* Ця українська республика не мала бути впов-

Програма Кирило-Методіївців

Засідання Кирило-Методіївських братчиків, до яких між іншим належали Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомарів і інш.

ні суверенна (незалежна), але мала бути *в федерації зі спілкою других республик інших славянських народів* (Чехів, Москалів, Сербів, Поляків і т. д.) 2) Внутрішній лад цеї держави мав бути *демократичний*. Про це програма Кирило-Методіївського Братства писала дослівно таке:

„У кожній (федеративній, славянській республиці) повинна бути загальна рівність і воля, щоби не було ніякої ріжниці станів. Послів і урядників треба обірати народніми голосами не після походження і майна, лише після розуму й освіти".

3) Соціяльний лад в українській республиці мав бути *зближений* до соціялістичної мінімальної (найменшої) програми:

„Братство буде старатися викоріняти завчасу всяку неволю, всяке пониження нижчих кляс і всюди поширювати грамотність".

4) Культурна програма вимагала обовязкової загальної школи, знесення тілесних кар і кари смерти. До цеї програми Кирило-Методіївського Братства написав ще Костомарів пояснення в книжці *„Книга Битія українського народу"*. Книга з причин цензурних не мала бути друкована, а тільки переписувана між братчиками. Підчас арештів братчиків у 1847. році ту книгу забрано і вона лежала в поліційних архівах аж до революції. Щойно тоді її видруковано. Ця книжка навіяна українською славянофільською ідеєю та просто пророчим духом про воскресення України. Ось пару виїмків із цеї книги:

Книга Битія

...„І пропала Україна, але тільки так здається. Не пропала вона: бо вона знати не хотіла царя, ні пана.

...„А істий (правдивий) Українець, хоч би він був простого, хоч панського роду, тепер не повинен любити царя, ні пана, а повинен любити і памятати одного Бога.

„І повстане Україна зі своєї могили і не позістанеться ні царя, ні царевича, ні князя, ні ґрафа, ні сіятельства ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа,

„Встане Україна зі своєї могили і знову кликне до братів Славян: Знищіть у всій Славянщині монархів і всі ста-

нові привілеї! І стане Україна самостійною республикою в спілці славянській. Тоді скажуть усі народи, показуючи на місце, де на мапі буде намальована українська республика: „От камінь, відкинений будівничими — він ліг основою усього".

Відгуки цеї програми Кирило-Методіївського Братства бачимо на кожнім місці Шевченкової поезії. *Шевченко* був не тільки звичайним членом братства, але був його душею, бо давав йому своє поетичне одушевлення. Думки програми Костомарова і Шевченка були дуже глибокі і повні зрозуміння для історичного розвитку нашого народу. Їх горяча демократичність і почуття соціяльної справедливости до української історичної традиції, — до Січового братерства козаків та культурного піонірства церковних братств з 16. століття. Тому ця програма оснувалася *на українськім історичнім ґрунті,* хоч черпала свої ідеї також з нового демократичного й соціялістичного руху в Европі. Все те *позитивні* (додатні) сторони цеї програми, яка моглаб була поставити у весь ріст на ноги ціле відроджене українство. За те хибою цеї програми була безосновна віра в якісь особливі прикмети славянських народів та в їх надзвичайне посланництво в світі. (Шевченко в остатніх роках свого життя визволився з того вузького славянофільства, а піднісся своїм світоглядом до *вселюдського* ідеалу братства *всіх* народів). Але ця хиба остаточно не завадилаб надто багато в практичній політичній діяльності *на самих початках.* За те друга хиба відносилася вже не до програми, а до самого Кирило-Методіївського Братства. Ця хиба була дуже тяжка: вона полягала в погляді братчиків на *практичну* політичну діяльність. Братчики були більше *мрійниками,* як політичними *діячами.* Вони були того хибного погляду, що в ціли братства треба втаємничувати тільки нечисленні освічені *одиниці, ширшої* орґанізації і навіть *мирної* пропаґанди в народніх *масах* покищо не провадити. Цю спра-

Хиба Кирило-Методіївців

ву вони відкладали до якогось, ближче неозначеного *„слушного часу“*. Один Шевченко, що був більше запальною натурою, в своїх *поезіях* кликав: „Борітеся-поборете“, але й він *практичної* політичної боротьби не орґанізував і не провадив. Можливо, що колиб Кирило-Методіївське Братство мало змогу проіснувати ще кілька років, то в ньому може булаб розвинулася поволі думка про те, що для здійснення всякої політичної мети є конечна політична *масова орґанізація* та *плянова політична боротьба*. Тимчасовом Кирило-Методіївське Братство проіснувало дуже короткий час, бо вже з початком 1847. року на донос одного зрадливого студента Петрова всіх братчиків арештовано та в адміністраційній дорозі, без суду, тяжко покарано: Гулака на три роки тюрми в Шлісельбурзі, а потім на заслання; Костомарова на рік тюрми і пізніше на заслання в дальші московські ґубернії; Шевченка засуджено на примусове перебування у війську як рядового та заслано в далеку оренбурзьку твердиню з виразною забороною щобудь писати й малювати. Інших братчиків покарано лекше.

Розгром Кирило-Методіївців

Цей несподіваний удар розігнав це українське політичне товариство. Арешти й кари так перелякали всіх членів, що вони по відбутті кари зовсім перестали займатися довгі роки якоюбудь політичною справою. Шевченка передержано цілих 10 років на засланні, в тяжких моральних умовинах, так що його здоровля зломано зовсім. Не зважаючи на те, він остав вірний своїм молодим поривам й ідеалам.

Урядовий терор, який упав на голови Кирило-Методіївців, прибив слабий ще рух українського відродження до самої землі. Здавалося, що тимчасом темні сили реакції побідять над Україною остаточно. Але так не сталося. „І неситий не виоре на дні моря поля“ — писав Шевченко. „Не скує

душі живої і слова живого!" Воно ожило і Україна піднялася знад берега пропасти.

Як це сталося, про те поговоримо в другій книжці.

Передтим ще придивімся ближче, як почалося народне відродження тої частини нашої нації, що опинилася була під владою Австрії.

III. Пробудження українського народу під Австрією.

1. ВІД РОЗДІЛУ ПОЛЬЩІ ДО „РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ".

У 1772. році наступив перший розділ польської держави, при котрім Австрія забрала собі *Галичину* і краківське князівство (без самого міста Кракова, який забрала Австрія щойно пізніше). Дещо пізніше забрала Австрія від Туреччини край *Буковину* (1777). В межах австрійсько-мадярської держави вже давно знаходилася *Закарпатська Русь*, яку ще за наших князів прилучили до своєї держави мадярські королі. Так то в кінці 18. століття роздерто український нарід на дві части: більшу частину загарбала Росія, а меншу Австрія.

Відносини в Польщі

Коли Галичина прийшла під владу Австрії, то відразу попала в зовсім інші політичні відносини, відмінні від політичного ладу в Польщі. Найяскравіші ріжниці були такі: 1) *В тодішній польській державі* був вправді монархічний лад, але це було лише на папері. В дійсності король мав далеко меншу владу, як президент у демократичній республіці. За те вся майже влада належала до *шляхти*. Шляхта через своїх делеґатів у соймі ухвалювала всі *закони*, установляла *податки*, назначувала число війська, провадила *заграничну політику*, виповідала *війну* й заключувала мир. Вона на своїх провінціональних соймиках *вибирала урядни-*

ків зпоміж себе, а й тих нечисленних урядників, що їх іменував король, не можна було до смерти змінити. Судова, законодатна і виконавча влада знаходилася в руках шляхти. Можна сказати, що це була *шляхотська диктатура.* 2) Крім шляхти мало політичні права ще римо-католицьке *духовенство,* але це властиво була та сама шляхта, перебрана в сутанни, бо всі рішаючі становища в костельній орґанізації були застережені тільки для шляхти. 3) *Міщанство* було особисто вільне і мало деяку самоуправу, але політичних прав у державі не мало ніяких. До промислу й торговлі ставилася шляхта *з погордою,* як взагалі до кожної праці. Шляхтич, котрий хотівби сам займатися промислом або торговлею, тратив шляхоцтво. 4) *Селянство* взагалі не мало ніяких прав. Воно було в тяжкій панщизняній неволі. Воно не могло бути власником землі. Вся земля належала тільки до власности короля, духовенства або шляхти. Для селянства був шляхтич *першим* і *останнім* судом, законом і екзекутором. Від панського рішення не міг селянин відкликатися до ніякої державної власти. Навіть король, хочби й хотів, не міг вмішатися в користь селянина проти його пана. Наслідком того супроти селян панувала нічим необмежена самоволя.

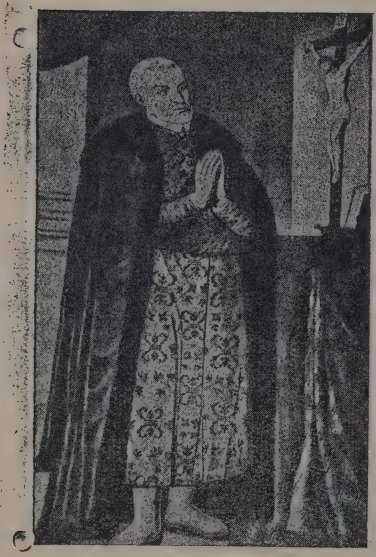

Міщанський одяг з часів 16 і 17 століття.

Пани держали селян у темноті, розпивали їх своїми коршмами та накладали щораз більші тягарі. 5) У релігійних справах панувала повна *нетолєранція* (нетерпимість). Православна церква і протестанти були всякими способами переслідувані. Зокрема тільки католик міг дістати державну посаду. Будувати нових церков і поправляти старих не було вільно без дозволу короля. Шляхта застерегла собі право установляти парохів по своїй волі (право патронату). Супроти неримокатолицького духовенства показувала шляхта на кожнім кроці погорду і самоволю. Уніятів не вважали за правдивих католиків, а тільки за міст, через котрий треба перевести український нарід у латинство, а потім на польське. Супроти них виказувано також у всякий спосіб легковаження. 6) Така сама була *національна нетолєранція.* Інші національности були під утиском, а вся політика шляхти й римо-кат. духовенства йшла в тім напрямі, щоби усіх польщити. До того причинялися головно *Єзуїти* через численні свої школи. Всі ті політичні й соціяльні обставини довели до того, що при розділі Польщі в Галичині майже вся наша шляхта і міщанство були спольщені. Вище духовенство також уже сильно спольщилось. Воно уважало себе „руським“ о стільки, що стояло на чолі „руської церкви”, призначеної для „руського хлопа” (по приказці: dla chłopa — popa). Нижче духовенство, хоч стояло під впливом польщини, але було й почувало себе ще українським. Таким чином при нашім народі в той час остав лише селянин і нижчий духовник. Усі вищі верстви, крім одиниць, перейшли в той час уже на польське. Так селянин, як і нижчий духовник, були в той час у великій матеріяльній нужді. Середньої нашої школи не було ніодної. Наші Василіяни удержували дві середні школи, але вони були латинсько-польські, які особливо не ріжнилися

від інших 22 польсько-латинських середніх шкіл у Галичині.

Відносини в Австрії

У тім самім часі *австрійська держава* мала зовсім інші політичні відносини. Ось найважніші ріжниці: 1) В Австрії панував *абсолютний монарх* (необмежений). Шляхта мала *соціяльні* привілеї, бо вона була власником землі і користала з панщини селян, але *не мала політичного голосу* в управі держави. В окремих краях були шляхотські сойми, але вони мали властиво тільки *дорадчий* голос і з тим голосом цісар не мусів рахуватися. Держава була зорґанізована *централістично,* то є, що про все рішав центральний (середній) уряд. *Закони* видавав сам цісар (а не шляхта), він іменував по своїй волі і зміняв *виконавчий* уряд і він іменував державні *суди.* Одним словом, шляхта у Галичині під Австрією покищо задержала *маєткові* права, але стратила *політичну* диктатуру, бо вся влада була цісарська. Це вже само собою було великою полекшою для нашого селянства й духовенства, бо воно не було вже в такій мірі виставлене на шляхотську самоволю, як це було дотепер. 2) Австрійський абсолютизм був *освічений* і змагав до людяности, головно за часів цісаря Йосифа II., а під його впливом ще й за цісаревої Марії Терези. Ще за Марії Терези видано закони, які давали *правну охорону* селянам перед панською самоволею. Потім знесено *невільничу* панщину, а точно означено обовязки селян супроти панів. Окремим законом дав цісар право селянам відкликатись до цісарського суду проти *самоволі панів,* за яку міг суд накладати на панів кари. Заведено також новий карний закон, який у слідстві забороняв дотеперішні *тортури* (мучення). Вкінці цісар в 1787 році зарядив був навіть постепенне знесення панщини, а переведення її на чинш, але цього закона не виконано, бо зараз по смерти цісаря (1790 р.) його наслідник пішов за реакцією і відкликав

той закон. Видано новий закон про податки, де їх точно означено і вичислено докладно, кілько податку платить селянин, а кілько пан. Це викликало страшну ненависть у шляхти, бо дотепер шляхта взагалі була вільна від податку, а всі податки платили тільки селяни й міщани. Одним словом, позбавлено шляхту не лише диктаторських *політичних* прав, але ще обмежено відразу сильно її *соціяльну* надвладу та самоволю над селом. Ці австрійські цісарські закони відразу зеднали *для австрійського цісаря велику прихильність* українського й польського селянства, тим більше, що в тім напрямі впливали також цісарські урядники. 3) *У церковно-політичних* справах цісар обмежив самовладу римо-католицької церкви в державі. Цісар стояв на тім, що церковні уряди мають бути підлеглі державній владі і по її вказівкам дбати про добро громадян. Окремим законом означено *плату за треби*; ограничено *число свят*, яких було забагато; наказано, що *виклясти* (екскомунікувати) когось з церкви можна публично тільки за дозволом держави; обмежено число *монастирів*; заборонено без цісарського дозволу посилати *гроші до Риму;* заборонено зноситися з Римом безпосередно, а дозволено лише за посередництвом центрального уряду; в кілька літ по прилученні Галичини до Австрії, видав цісар Йосиф II. *толєранційний патент,* (в 1781 р.), котрим дозволяв свобідно визнавати в Австрії кожну віру. До того запроваджувано пляново *світське державне шкільництво,* а через те позбавлювано римо-кат. духовенство його впливу на політичне виховання громадян. Всі ті розпорядки вже самі собою давали більшу основу для розвитку *нашої нації,* бо від тепер польське римокат. духовенство вже не могло мати виключного пануючого становища в Галичині, як це було дотепер. Але до того прийшла ще й плянова політика Австрії. Австрійський уряд хотів мати в уніятськім

(чи як його в Австрії почали називати „греко-католицькім") духовенстві такий самий політичний уряд для себе, як у римо-католицькім. Для того центральний уряд подбав про правильну освіту нового нашого духовенства, закладаючи урядовим коштом духовні семінарії у Відні і у Львові. *Становище нашого духовенства зрівняно з усіми правами римо-католицького.* Колиб серед нашого духовенства, котре тоді було одинокою *освіченою верствою,* знайшовся був відповідний гурт свідомих людей, то він міг також подбати про політично-національні права нашого народу. На жаль, так не сталося.

Завдання духовенства

Галичина була в той час вже ціла греко-католицька. Також на підкарпатській Русі була всюди заведена унія. Тільки на Буковині була ще всюди православна віра. Але австрійський уряд ставився однаково до всього духовенства. Наше духовенство, так уніятське, як і православне, мало під католицькою владою польської шляхти дуже тяжку долю так під матеріяльним, як і під моральним оглядом. Тепер це становище під кожним оглядом поправилося. Але з того становища не вміла маса греко-кат. духовенства витягнути ніяких *політичних* користей для *народу.* Вона, почувши над собою добру опіку австрійського уряду, одержуючи від нього плату на рівні з римо-кат. духовенством, стала думати тільки про *вдячність* для австрійського цісаря та за своє добро йому вірно служити. Поза інтересами свого вузького стану на жаль ця духовна інтелігенція народніх інтересів не розуміла і не бачила (крім виїмкових одиниць).

Духовенство ополячується

Австрійський уряд зразу давав нашим освіченим людям досить щиро урядові *посади.* Але наша *нація* з того ніяких користей не мала. Діло в тому, що наша духовна інтеліґенція і рештки світської польщилися просто на очах. При кінці 18. століття повстала серед Поляків нова національ-

тична партія, котра хотіла відродити з нутра Польщу та здобути для неї назад таке саме передове становище, яке вона мала на Сході Европи ще з початком 17. століття. Ця партія змагала до того, щоби відібрати від Австрії, Росії й Прусії ті землі, які вони забрали від Польщі. На чолі тої партії стояв *Тадеуш Косцюшко,* який викликав був з Кракова повстання проти Росії (в 1794. р.) Однак це повстання скінчилося нещасливо і в 1795 році наступив останній розбір польської держави. Однак цей новий польський рух уже не ограничувався до самої шляхти, але звертався за поміччю в боротьбі також до селян і міщан. Зокрема провідники цього руху бачили, що відзискати назад Галичину зможуть лише тоді, коли зовсім спольщать греко-католицьке духовенство. Тому в тім напрямі звернули вони всі свої зусилля, так у містах, як і по селах. Про це дбали польські пани, входячи в товариські зносини з нашими сільськими духовниками, женячи з їх доньками Поляків-економів і мандатарів і т. п. Вища освіта, яку дістали наші духовники в Австрії на рівні з польським духовенством у латинській і німецькій мові, збуджувала в них бажання зовсім уподібнитися до своїх польських собратів. Усе те разом причинялося до дуже скорого польщення нашого духовенства в Галичині. Воно почало почувати себе Поляками та розмовляти між собою лише по польськи, щоб у той спосіб стати „панами“ та відріжнити себе мовою від „простих хлопів”. При кінці 18. століття, за одно нове покоління (цебто за 28 років перебування під Австрією) *наше греко-кат. духовенство спольщилося зовсім.* Його провідники були польськими передовими *патріотами.* Ось один із многих примірів: *Першу польську* ґазету в Галичині редаґував греко-кат. канонік о. Михайло Гарасевич. Це був „Dziennik Patryotycznych Polityków“ (у роках 1794—1797). У 1809 році повстало у Львові дві нові польські ґа-

зети (Gazeta Lwowska і Rozmaitości) і знову їх редагували наші інтеліґенти. Наші епископи перші приставали до польщення. При висвяченні епископа *Білянського* у Львові виголошено вже проповідь по польськи. Епископ *Скородинський* був гарячим прихильником усього, що польське. Він навіть не знав мови нашого народу, ні церковно-славянської, а книги духовні перекладав з латинської мови на польську. Митрополит львівський *Ангелович* (1756—1814) писав свої пастирські листи по французьки, по німецьки, по латинськи й по польськи, але ніколи в нашій мові. Консисторії урядували по німецьки й по польськи, але не по нашому.

Таким чином на початку 19. віку було все наше греко-кат. духовенство спольшене. Польським воно було тоді *по мові і по духу.* При нашім народі остало тоді тільки *одно селянство,* неосвідомлене, темне, прибите тяжкою панщиною. Які тоді були в Галичині національно-політичні відносини, подає докладніше наукова розвідка, поміщена в *органі греко-кат. духовенства* з 1898 року *„Прапор".* Ось найважніше місце цеї статті:

„Діловодство у трьох уніятських консисторіях: львівській, перемиській і холмській велося в латинськім або польськім язиці. Вища церковна єрархія і впливовий орден Василіян употребляли також польську мову так в товариській бесіді, як і в церкві і в публичнім житті. Навіть Ставропигіянське Братство... свої акти укладало по латинськи і по польськи... Руські виклади на університеті, котрі завів австрійський уряд в 1787 році, хотячи щиро пособляти умовому розвиткові Русинів, продовжалися лише до 1808 року, бо не найшли у Русинів інтересу і повного з них користання... І через увесь дальший період до 1848. р. чула руська молодь, що приспособлялася до духовного стану, лише латинський, німецький і польський язик. Навіть науку богочестя подавав катехит по латинськи. Так вихований священики сталися чужими не тільки для свого народу, але й для церкви. Вони механічно відправляли богослуження і совершали церковні потреби, бачучи в своїм стані лише рід ремесла, котре мало їх забезпечити матеріяльно".

Так занапащено наше місце *в одинокім тоді університеті* на наших землях, який мав бути наш. Наші духовники і світські студенти, що походили з тих кругів, просто не хотіли ходити на виклади в руській мові.

З представленого вище образу положення тодішнього нашого духовенства видно ясно, що греко-кат. церква в тім часі зовсім не була українською церквою, а тільки *польською церквою у „славянсько-грецькім обряді"*. Духовні уважали себе Поляками, говорили дома лише по польськи, публично виступали тільки в польській мові, *проповіди в церкві говорили лише в польській мові*. Аж до самої революції в 1848 році наші епископи взагалі не признавали української народньої мови, а виступали публично тільки в чужій — польській або німецькій мові. Одним словом, до 1848. року нашу церкву називали *„руською"* лише о стільки, що вона мала обряд, котрий називали славянсько-руським та як вірних мала наше русько-українське селянство. Духовенство держалося тоді тої церкви, а не йшло просто до римо-кат. костел лише тому, що це становище уважало за свою урядову посаду.

Наш *духовний семинар* у Львові був по духу і по мові польською школою. Питомці цього духовного семинара — майже всі сини священиків — були загорілими польськими патріотами і більшість із них належала до польських, тайних революційних орґанізацій, а навіть брала участь у пізнішім польськім повстанні (1830/31). Члени таких польських орґанізацій називали себе „bracia". Коли якийсь польський студент питав другого польського студента про якогось нашого духовного питомця, хто він такий, то цей відповідав, коли хотів сказати, що то також член польської орґанізації: „To polski brat z ruskiego seminarium". Виклади відбувалися або по латинськи або по польськи.

Отже коли в Галичині наші духовні і світські інтеліґенти з початком 19. століття брали участь у політичнім русі, то *виключно в польських орґанізаціях і як польські патріоти.*

Ця наша духовна і частина світської інтеліґенції дивилася на українську народню масу зі становища польської шляхти. Для нашого тодішнього духовенства селяни — це були *„чернь", „хлопство"*, від якого треба було держатися здалека. В своїй мові називали вони нарід *„pospólstwo"*, — з погордою. Вони за всяку ціну хотіли уподібнитися до польських панів і тому з такою нехіттю і погордою відносилися до української *народньої маси,* до української народньої *мови,* до народніх звичаїв. Все те було для них хлопське, непанське, неварте уваги. Недиво, що таке духовенство не могло дбати про ніяку *освіту народу.* Деякі *рідкі виїмки* тільки потверджують це правило. Не дбали навіть про звичайну *християнську освіту* народу. В той самий час була ціла маса польських парохіяльних і вищих шкіл. У нас про це глухо. У Східній Галичині всюди ширилися польські школи. Колиж у 1816 році в австрійськім уряді була зачеплена справа парохіяльних шкіл по наших селах, щоб у них викладати по українськи, то справа таких шкіл тоді упала, бо львівський австрійський ґубернатор (Німець) дав у тій справі такий звіт:

„Руські парохіяльні школи неможливі, бо не знайдуться для них учителі, тому що самі руські священики уживають тільки польської мови".

Отже наслідком спольщення наших духовників пропала справа наших народніх шкіл у той час. Як бачимо, то австрійський уряд у той час уже махнув рукою на українську *нижчу* освіту, коли ще недавно давав навіть *університет*, але мусів там наші виклади замкнути, бо наші духовники не хотіли їх слухати, а хотіли лише латинських, щоб уподібнитися цілком до польських панів.

Не диво, що таке духовенство не могло нічого навчити селян, навіть не могло їх навчити по нашому читати й писати, бо само переважно навіть не вміло добре читати. Яків Головацький записує ще в 1846 році факт, що один селянин заскаржив був свого пароха до консисторії за те, що той не хотів виставити метрики його батька. Заскаржений парох боронився тим, що він не годен прочитати давної метрики, бо вона писана по руськи, а він у школі вчився по польськи, по німецьки, по латинськи й по грецьки, по гебрейськи й халдейськи, але руської мови і письма не знає. Коли власна інтеліґенція забувала, що тут живе наш нарід, а не польський, то не диво, що це забували сторонні, чужі люди.

Очевидно, що тоді не було *ніякого нашого* Язичіє *письменства* в Галичині. Ніхто по українськи нічого не писав і не друкував. До 1830 року не було у Львові навіть урядового *цензора* для українських книжок, бо ніхто їх не друкував. Лише передруковувалися часом *церковні* книги.Коли вже треба було з мусу щось „по руськи" написати, то в кожнім разі це не могло бути „простою мовою" „черні" „pospólstwa". Тоді писали це якоюсь дивовижною мовою, мішаниною церковної, польської і нашої мови. Такої мішанини ніхто не розумів добре, але зате вона скидалася на „панську", а не на просту українську, народню. Ось примір такої мови з одного вірша, написаного в 1838. році:

Воззрѣніе страшилища въ Пестѣ и Будѣ наступающаго мѣсяцемъ мартомъ 1838 года.

Тутъ прохаживающій удивляю
На что всюдъ челнки суть возставленны?
Но теперь бурю си вспоминаю
Где бивали здѣшнѣ оскорбленны.
Буря та! Злосчастія причина,
Кая, осмь лѣтъ уже бѣсила
Но есть осторожности новина
И разсположеніе правила.

Так продовжується цілий той вірш, незрозумілий і мертвий. Це не можна назвати якимсь язиком, людською мовою, а *„язичієм“*, то є штучною мовою, твореною без ладу і складу, аби тільки не писати *людською, зрозумілою українською народньою мовою*. Очевидно, що коли *виїмково* хтось писав дещо такою „руською“ ніби „панською“ мовою, то все одно, в тій мові не можна було висказати якоїсь ясної думки, ані такий „твір“ не міг конкурувати зі загально принятою польською живою мовою серед нашого духовенства. Здавалося, що в тій темній ночі національної несвідомости, серед повного спольщення усіх наших вищих верств, вибила вже остання смертельна година для нашої нації в Галичині. Здавалося, що тут лишиться тільки одна польська нація з двома церковними обрядами — римо-католицьким і греко-католицьким. Але в тій темній, чорній ночі явилися перші зорі, котрі заповідали появу світла національного відродження також у Галичині.

2. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ЧИН „РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ“.

Національне відродження може вийти тільки від освічених людей. Це загальне правило в історії національного відродження всіх народів. Отож тому, що в першій половині 19. століття в Галичині одинокою освіченою верствою, яка ще хоч формально церковним обрядом була звязана з нашим селянським народом, було духовенство, то й перший почин національного відродження міг появитися лише з рядів духовенства. На це склалися такі обставини:

Причини відродження

По перше на Заході Европи почався тоді *новий національний рух серед поневолених народів* — Чехів, Словаків, Словінців, Сербів. Відгомін того руху йшов до Галичини і тут серед щирішої освіченої молоді мусів викликати застанову про націо-

нальні відносини між Поляками й Українцями. По друге, на *Великій Україні* росла вже ідея національного відродження. Там розвивалося українське письменство в *народній мові*. Відгомін цього письменства, хоч ще дуже слабенький, відбивався також у Галичині. Приходили сюди твори Квітки і Максимовича. По третє, від 1830 року йшли з *Франції* з новою силою нові революційні і демократичні думки про рівноправність усіх людей, про волю народу та про право до щастя всіх. По четверте, в тім часі дуже горячково готувалися також *Поляки до нового свого повстання* за відбудовою історичної Польщі. Це повстання дійсно вибухло в листопаді 1830 р. Польські повстанські діячі по невдачах Косцюшка при кінці 18. стол., бачили добре, що ніяке польське повстання не вдасться, коли за ним не стане польське селянство. Тому польські повстанці пробували провадити аґітацію серед польського селянства, обіцюючи, що коли буде відбудована польська держава, то польські пани подарують панщину. Польські повстанці тепер додумалися також до того, що польська і спольщена шляхта не зможе прилучити до Польщі українських земель. Тому вони старалися до польського повстання приєднати *також греко-католицьке духовенство*, й серед *українського селянства* викликати невдоволення і бунти проти австрійського уряду. Ця польська повстанська пропаґанда мала серед нашого духовенства досить значний успіх. Не лише *питомці* духовного семінара у більшості були прихильні для ідеї польського повстання і вступали як члени до тайних польських революційних орґанізацій, але навіть *старші духовні достойники* належали до польських революційних гуртків. Між іншим до польської конспіративної орґанізації належали також *професори духовного семінара* (о. Юліян Куницький, о. Онуфрій Криницький і ін.), а навіть ректор духовного греко-

кат. семінара о. Микола Гординський, якого один з духовних членів „всипав". Він був за ту польську конспірацію пізніше засуджений австрійським судом.

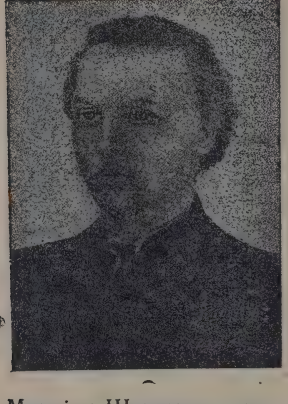

Маркіян Шашкевич член „Руської Трійці".

Отож польські повстанські провідники прийшли до думки, що польська мова не буде мати впливу в повстанчій пропаґанді серед українського селянства. Тимто вони почали свою пропаґанду в *українській народній мові*, пишучи відповідні відозви, революційні протиавстрійські вірші й пісні.

Всі ці вичислені в горі впливи довели до того, що деякі вражливіші і вдумливіші одиниці зпоміж питомців духовного семінара прийшли до думки, що й наш нарід має право в Галичині писати своєю народньою мовою. Зокрема вони прийшли до переконання, що коли Поляки пишуть до нашого народу українською народньою мовою в *інтересі польської справи*, то українські вчені люди повинні писати українською народньою мовою в *інтересі самого українського народу*. До таких думок прийшов студент львівського університету і питомець духовного семінара *Маркіян Шашкевич* (нар. 1811 помер 1843 р.). Він сам зразу, як і інші питомці нашого духовного семінара, належав до польської конспіративної орґанізації та перші свої поезії писав по польськи. Незабаром він, прийшовши до української національної самосвідомости, виступив з польської революційної орґанізації та почав шукати за товаришами поміж питомцями, які прихилилисяб до до його поглядів. За той виступ Маркіяна Шашке-

Шашкевич Головацький Вагилевич

вича з польського конспіративного гуртка другі члени цього гуртка зпоміж питомців нашого семінара дістали наказ виконати вирок смерти над ним. Вони мали його втопити в керниці. Шашкевича якимсь щасливим припадком оминула ця польсько-семінарська кара і він міг зі запалом взятися до нового діла. До нього пристало ще двох питомців, з саме *Яків Головацький* (1814—1888) і *Іван Вагилевич* (1811—1866). Називали їх „Руською Трійцею". Ця українська трійця постановила *писати українською народньою мовою*, збирати між народом народні пісні й оповідання та пропаґувати серед товаришів таку думку, щоб відтепер по українських сільських церквах треба виголошувати *проповіди не по польськи, а по українськи.* Ця остання думка могла принятися ще сяк-так тому, що до неї прихильно ставився навіть австрійський уряд. Всеодно й це йшло *дуже й дуже поволі.*

Зрештою „трійця" не мала *ніяких революційних думок.* Всі її члени були й дальше хотіли бути як найльояльнішими австрійськими підданими та послушними для своєї церковної єрархії духовниками. Не зважаючи на ту свою льояльність *„трійця" не могла знайти найменшої ласки в очах своєї духовної влади.* Коли „трійця" зладила в 1834. році малу збірку своїх творів і народніх пісень у народній мові п. н. „Зоря" і подала її до цензури, то хоч цензор центрального уряду поручав цю книжку друкувати свобідно, наша духовна влада зажадала, щоб книжку *сконфіскувати.* Так це перше живе слово в українській письменній мові не побачило світа.

Переслідування „Руської Трійці"

На чолі нашої духовної влади стояв тоді *митрополит Михайло Левицький* (1771—1858) Був це самовладний пан, який почував себе в кожній каплі крови польським шляхтичем, а своє становище використовував до того, щоб як найбільше посад узискати для своєї родини. Митрополит перелякав-

ся самої думки, що „проста“ мова „pospólstwa“ може знаходитися в якійсь книжці. Це він уважав за велику революцію проти „усвяченого ладу“ і тому казав свому фаміліянтові, о. Бенедиктові Левицькому, що був одночасно ректором духовного семінара і урядовим цензором, книжку „трійці” сконфіскувати. До того післано ще донос до поліції і трійця мала ріжні неприємности. Цей чин трійці треба уважати обєктивно за справді революційний чин: Це було таке небувале в консервативно-польських відносинах тодішнього нашого духовенства, що воно мусіло викликати проти себе цілу бурю обурення і напастей. Але трійця не складала рук. У 1837 році вона надрукувала аж у Будапешті (щоб оминути „свого“ цензора) нову збірку п. н. *„Русалка Дністрова“*. Як тільки ця, вже видрукована книжка, появилася у Львові, то викликала проти себе нову бурю обурення нашої духовної влади. На донос самого митрополита поліція книжку сконфіскувала і вона лежала в поліційних магазинах аж до революції в 1848. році. Не помогло те, що віденський урядовий цензор годився пустити вільно книжку. Взяла верх думка митрополита, що в книжці не сміє бути „języka pospólstwa”, як він називав нашу мову.

Іван Вагилевич, член „Руської Трійці“.

Трійця мусіла тяжко відпокутувати свою відвагу виступити проти польського консерватизму духовної влади. Вагилевич і Головацький мусіли ждати довгі роки на висвячення. Шашкевича, що мав „протекцію“ у визначних священичих родинах, висвячено скорше, але перекидано з місця на місце, так що він не мав можливости творчої письмен-

ницької праці і помер на сухоти в 32 році життя. Вагилевича висвячено аж по 8 роках очікування, але передтим покарано його так, як Шевченка царський уряд: він мусів зложити приречення, що на будуче не буде писати ані друкувати ніякої книжки ні в Галичині, ні поза нею. Потім запхала його митрополія до гірського села і там не давала йому доти спокою, аж він зломився, перейшов на протестантизм і навіть відрікся своїх молодечих поривів та перейшов на бік Поляків.

Занепад нації

У тім стані річей другі товариші трійці не бралися вже до публичних письменницьких виступів. Коли ще в два роки по появі „Русалки Дністрової" написав Антін Могильницький (також питомець дух. сем.) вірш в українській мові з привітом на приїзд австрійського архикнязя Франца Карла до Львова, то навіть ця австрійська патріотична ціль не помогла українській мові в письменстві: митрополит казав вірш сконфіскувати, кажучи дослівно: *„nie można tak prostym językiem takiego dostojnika witać"!*

Почин трійці лишився без ширшого відгуку. Назад запанували в духовенстві і в духовнім семінарі *старі відносини.* Всюди був пануючий панський і польський дух. До духовного семінара приходили питомці, сини священників, що не вміли навіть по церковному молитися і читати. Коли вже на внесення перемиського епископа мусіли усунути цей явний скандал і почали вчити в 1835. році граматику церковної мови в духовнім семінарі, то проти професора о. Ільницького, що мав вчити цеї граматики, кинулися питомці з полінами і криком: „*Precz z Azją*!" Така лють опанувала наших питомців, що мали бути священниками цього „азійського" обряду. Доходило до того, що священники навіть підчас служби божої в церкві по тихо промовляли для себе по латинськи, бо уважали обряд церковно-славянський за менше важний. У

своїх споминах про ті часи зперед 1848 року пише один зі священників таке в часописі греко-кат. духовенства „Нива“ (з 1905. року):

„Кандидат духовний научався в семинарі кепсько по руськи читати, а про устав церковний, про розуміння духа книг літургічних то й бесіди не було. З дому не виніс у тім згляді найменших відомостей. Діти всіх священників говорили тільки польський «паціp»“.

Такий стан панував аж до 1848 року, коли вибухла в Австрії велика революція. Перед нею знаходилася наша нація на березі пропасти. Історична буря її наново збудила до життя і перевернула старі відносини. Як це сталося і які принесло наслідки для політичного й соціяльного руху у нас, про це буде мова в другій книжці.

Література.

Докладніше можна прочитати про всі справи, зачеплені в нашій книжці, у творах: Юліяна Охримовича, Михайла Возняка, Михайла Драгоманова, Кирила Студинського, Якова Головицького, Тершаківця та в творах тих письменників, яких згазано в книжці.

Контрольні питання:

Чому український нарід не здобув собі місця між державними народами? Чи вистарчає сама освіта і освідомлення, щоби здобути всі права? Чого ще треба для здобуття прав? Длячого потрібно масової освіти? Хто перший приступив до плянового ширення освіти й науки між народніми масами популярними виданнями? Що таке досвід батьків? Яка була доля селянства за часів українських князів? Хто відіпхнув українське селянство від української державности? Хто завинив в українській історії в тім, що не зорґанізував доброго війська для оборони української державности? До чого доводили княжі міжусобиці. Чи поправились князі з огляду на татарську небезпеку? Хто розібрав українські землі по татарських нападах? Який був лад у тодішній польській державі? Яка була тоді роля української шляхти? Коли народилися міщанські орґанізації, братства, а коли козаки? Яка була їх роля? З яких шарів головно зродилася знов збройна сила української нації? Що таке гуманісти і їх вплив в Україні. Коли повстала Запорозька Січ і длячого? Як дійшло до Берестейської Унії? До чого допровадив релігійний роздор? Від чого погиб гуманістичний рух в Україні? Які були тоді політичні орієнтації? Коли і чому вибрали козаки московського царя для України? У чому завинила православна реакція і козацька старшина. За що боролася в козацьких повстаннях народня маса? Як підходила козацьку чернь царська Московщина? За які клясові інтереси зрадила козацька старшина українську державницьку ідею? Що робили вищі верстви з живою українською мовою у письменстві? Як повстала так звана церковна мова? Яке було становище тоді старшини і нарoду на Правобережжі? Яке було становище укр. нижчого духовенста? Що сталось з уніятами, коли дістались під Московщину? Коли прийшло друге пробудження української нації? Звідки походить назва „Русин" і „Русь". Звідки і від якого часу походить назва „Україна". Які терени означувано назвою „Московщина"? Від коли Московщина стала Росією? Хто написав першу історію України? Який вона мала вплив? Хто то були масони і чого ґомагалися? Яку ролю відограв в українськім відродженні марон І. Котляревський? Хто і з якою метою утворив „Т-во Зе-Динених Славян"? Хто такі були декабристи? Яка роля росантизму в письменстві і в розбудженні української нац. ідеї. До чого змагали тоді українськи провідники? Яка ріжниця між народнім і ненароднім націоналізмом? Яка роля Т. Шевченка в нац. відродженні? Якої України бажав Т. Шевченко? До чого змагав славянофільський рух за часів Шевченка? Який вплив світогляду Ґеґеля на славянофілів? Яка мета Кирило-Методоївського Братства? Що таке „Книга Битія" україн-

ського народу? До чого змагав М. Драгоманів? Коли Галичина попала під Австрію? Які політичні зміни прийшли з переходом Галичини від Польщі до Австрії? Що таке освічений абсолютизм? Що таке „толєранційний патент“? Які були реформи цісаря Йосифа II.? Чи народ мав з них багато користи? В яких умовах було польське повстання під проводом Косцюшка? Яке було українське духовенство під Австрією і чому воно спольщилося? Як виховував львівський духовний семинар? Коли зачинає розвиватися укр. народне письменство в Галичині? Яке значіння „Руської Трійці“? Як до її праці повставилися тоді верховні українські духовні і світські власти?

УВАГА! Адміністрація „Самоосвіти“ постановила зробити передплатникам ще одну несподіванку як новорічний дарунок. Це буде

великий стінний календар,

друкований у трьох барвах.

Цей календар дістануть ДАРОМ усі ті передплатники „Самоосвіти“ котрі

найдальше до 20 січня 1938 р.

пришлють цілорічну передплату в сумі 3·— золотих. Тому негайно пришліть передплату, щоб зараз дістати ту гарну премію.

КУЛЬТУРНИЙ ДАРУНОК

Найкращим культурним дарунком з нагоди Миколая чи Різдвяних Свят

є оправлений комплєт книжок Самоосвіти загал. курсу 72 кн.

оправлений по наукам у 7 томах та 10 книжок НАЙКРАЩИХ ОПОВІДАНЬ

Книжки оправлено у гарне полотно з золотими написами на хребті і на окладинці. Краска полотна до вибору, (темно зелена, ясна, синя, бронзова, ясно кавова, червона).

Ціна оправленого Загального Курсу Самоосвіти і 10 Найкращих Оповідань ПЕРЕПЛЕТЕНИХ у 7 томах коштує вже разом з пересилкою поштовою в краю: 26 зол., для заграниці з пересилкою поштовою 6·50 доляра.

Загальний Курс Самоосвіти НЕПЕРЕПЛЕТЕНИЙ у тверду оправу, а тільки в твердій течці коштує в краю 17 зол., — для заграниці 4·50 доляра.

Замовлення і гроші слати на адресу:

САМООСВІТА Львів, Міцкевича 7

Należytość pocztową opłacono ryczałtem.
Почтове оплачено гуртом.

Коли ще курите, то тільки в ПАПЕРЦЯХ і ТУТКАХ „К А Л И Н И“

Жадайте! Читайте! Поширюйте!

тільки одинокий український часопис жінок праці

„Жіночий Голос“ виходить раз на місяць на 16 сторінках друку. В кожному числі знайдете найцікавіші вісти зі світа, поради про господарство і виховання дітей.

В кожному числі є дві сторінки посвячені одягам жіночим і діточим з багатьома образками і взорами.

Ручних робіт, плетення, вишивання, смачного й дешевого варення навчитеся тільки з

„Жіночого Голосу“

Львів, вул. Міцкевича 7.

Число розрах. переказу 238.

Редагує колегія. Відповідальний редактор Др. Матвій Стахів
Адреса Редакції та Адміністрації: Самоосвіта, Л ь в і в вул. Міцкевича 7;
Адреса для заграниці: „Samooswita“, Mickiewicza 7 Lwów.